

JEDANAESTO POGLAVLJE: **Totalitarni pokret**

I: *Totalitarna propaganda*

SAMO GOMILU i elitu može da privuče žestina totalitarizma; mase treba osvajati putem propagande. U uslovima ustavne vladavine i slobode mišljenja, totalitarni pokreti koji se bore za vlast terorom mogu da se posluže tek u ograničenoj meri; isto kao i ostale partije, oni moraju da se potrudu da bi pridobili sledbenike i da bi izgledali uverljivo u javnosti koja još uvek nije sasvim odsečena od svih izvora informacija.

Odavno je poznato i često se tvrdi da su propaganda i teror u totalitarnim zemljama dve strane iste medalje.¹ Ovo je, međutim, samo delimično tačno. Gde god totalitarna vlast ima apsolutnu kontrolu, ona propagandu zamenjuje indoktrinacijom i koristi nasilje ne toliko da bi zaplašila narod (tako izgleda samo u početku, dok politička opozicija još uvek postoji) koliko da bi ostvarila svoju ideološku doktrinu i konkretne laži. Totalitarizam se neće zadovoljiti time da, mimo činjenica, ustvrdi da u zemlji nema nezaposlenosti; on će, kao deo propagande, nezaposlenima ukinuti olakšice.² Isto toliko je važno i što se negiranjem nezaposlenosti – doduše, na prilično neočekivan način – potvrđuje stara socijalistička doktrina: ko ne radi, umreće od gladi. Da uzmemo drugi primer: kada je Staljin odlučio da pre-radi istoriju Ruske revolucije, propagiranje nove verzije sastojalo se u uništavanju starijih knjiga i dokumenata, ali i njihovih autora i čitalaca. Godine 1938. objavljena je nova zvanična istorija Komunističke partije, što je bio znak da je generalna čistka, koja je desetkovala čitavu generaci-

¹ v. npr. Kohn-Bramstedt, *Dictatorship and Political Police: The Technique of Control by Fear*, London 1945, p. 164ff. On objašnjava da teror bez propagande gubi skoro sav psihološki efekat, ali ni propaganda bez terora ne dostiže svoju punu snagu (p. 175). Ono što se previda u ovakvim i sličnim tvrdnjama, koje se uglavnom vrte u krug, jeste činjenica da ne samo politička, već i čitava moderna ekonomska propaganda sadrži element pretnje, a da teror isto tako može da bude efikasan i bez propagande, ukoliko služi samo kao sredstvo konvencionalnog političkog terora tiranije. No, kada politički režim želi da vrši nasilje ne samo spolja, već takoreći i iznutra, kada želi više od moći, on mora da spoji teror i propagandu. U tom smislu je nacistički teoretičar Ojgen Hadamovski i mogao da kaže: Propaganda i nasilje nikada se ne isključuju. Upotreba sile može biti deo propagande (Eugen Hadamovsky, *Propaganda und nationale Macht*, 1933, p. 22)

² U tom trenutku zvanično je objavljeno da je u sovjetskoj Rusiji nezaposlenost likvidirana. Rezultat ove objave bilo je i likvidiranje svih povlastica za nezaposlene (Anton Ciliga, *The Russian Enigma*, London 1940, p. 109).

ju sovjetskih intelektualaca, završena. Slično tome su i nacisti na okupiranim istočnim teritorijama najpre koristili uglavnom antisemitsku propagandu kako bi učvrstili kontrolu nad tamošnjim stanovništvom. Teror kao podrška propagandi nije im bio ni potreban, niti su ga upražnjavali. Veći deo poljske inteligencije likvidiran je ne zato što im nije bio naklonjen, već zato što, u skladu sa doktrinom nacista, Poljaci i nemaju intelekta; kada su rešili da kidnapuju plavooku i plavokosu decu, nacisti nisu mislili da zaplaše stanovništvo, već da spasu germansku krv.³

Kako totalitarni pokreti postoje u svetu koji sam po sebi nije totalitaran, oni su prisiljeni da pribegnu onome što mi inače zovemo propagandom. No, takva propaganda uvek je upućena spoljnoj, eksternoj sferi bilo netotalitarnim slojevima stanovništva totalitarne države, bilo netotalitarnim zemljama. Ova eskterna sfera kojoj je totalitarna propaganda upućena može da bude veoma raznolika; po dolasku na vlast, pokret može da usmeri totalitarnu propagandu na one delove sopstvenog stanovništva čiju koordinaciju nije pratila odgovarajuća indoktrinacija. U tom smislu su govori koje je Hitler tokom rata držao svojim generalima prototipovi propagande, puni monstruoznih laži kojima je Firer zabavljao svoje goste, pokušavajući da ih pridobije za sebe.⁴ Eksternu sferu može da predstavlja

³ Takozvana Operacija Seno otpočela je Himlerovom uredbom od 16. februara 1942, o žiteljima Poljske nemačkog porekla, čiju je decu trebalo poslati u porodice koje su spremne [da ih prihvate] bezrezervno, samo zbog njihove dobre krvi (Nirnberški dokument R 135, fotokopija u Centre de Documentation Juive, Paris). Čini se da je juna 1944. Deveta armija zaista kidnapovala 40-50 000 dece i prebacila ih u Nemačku. Izveštaj o ovom slučaju, koji je izvesni Brandenburg poslao generalštabu Vermahta u Berlinu, govori o sličnim planovima i za Ukrajinu (dokument PS 031, objavio Léon Poliakov u: *Bréviaire de la Haine*, p. 317). Sam Himler je nekoliko puta spominjao ovaj plan (v. *Nazi Conspiracy and Aggression*, Office of the United States Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality, U. S. Government, Washington 1946, III, 640, gde se mogu naći i odlomci Himlerovog govora u Krakovu marta 1942; v. kako Kohn-Bramstedt, *op. cit.*, p. 244, komentariše Himlerov govor u Bad Šahenu 1943). Po kojim su merilima ova deca birana, može se zaključiti iz lekarskih uverenja koja je 10. avgusta 1942. izdalo Drugo medicinsko odeljenje u Minsku:

Rasno ispitivanje Natalije Harpf, rođene 14. avgusta 1922, pokazalo je normalno razvijenu devojkicu pretežno istočnobaltičkog tipa sa nordijskim crtama; Ispitivanje Arnolda Kornisa, rođenog 19. februara 1930, pokazalo je normalno razvijenog dečaka od dvanaest godina, pretežno istočnog tipa sa nordijskim crtama, potpisao N. Wc. (dokument se nalazi u arhivima Yiddish Scientific Institute-a, New York, No. Occ E 3a-17).

Za istrebljenje poljske inteligencije, koja se, po Hitlerovom mišljenju, mogla izbrisati bez razmišljanja, v. Poliakov, *op. cit.*, p. 321, i dokument NO 2472.

⁴ v. *Hitlers Tischgespräche*. U leto 1942. on još uvek govori o tome kako i poslednjeg Jevrejina treba izbaciti iz Evrope (p. 113), kako sve Jevreje treba preseliti u Sibir ili u Afriku (p. 311) ili na Madagaskar, dok je zapravo već bio doneo odluku o konačnom rešenju, i to pre invazije na Rusiju, verovatno još 1940, i naredio da se na jesen 1941. instaliraju gasne komore (v. *Nazi Conspiracy and Aggression*, II, p. 265ff; III, p. 783ff, dokument PS 1104; V, p. 322ff, dokument PS 2605). Himler je još na proleće 1941. znao da do kraja rata Jevreje treba [istrebiti] do poslednjeg. Ovo je nedvosmislena želja i naredba Firerova (dosije Kersten u Centre de Documentation Juive).

i grupa simpatizera koji još uvek nisu spremni da prihvate prave ciljeve pokreta; konačno, često se događa da krugovi bliski Hitleru ili članovi elitnih formacija čak i same članove partije smatraju takvom eksternom sferom, kojoj je takođe potrebna propaganda zato što još uvek nije pouzdana. Da ne bismo precenili važnost ove propagande i njenih laži, valjalo bi da se prisetimo mnogo brojnijih slučajeva u kojima je Hitler bio sasvim iskren i brutalno precizan u definisanju pravih ciljeva pokreta, ali njih javnost, nespremna na takvu doslednost, prosto nije primala znanju.⁵ No u suštini, totalitarna vlast se trudi da propagandne metode ograniči na inostranu politiku ili na inostrane ogranke pokreta, koje valja snabdjeti odgovarajućim materijalom. Kad god se totalitarna doktrina na domaćem terenu sukobi sa propagandom namenjenom inostranstvu (što se dogodilo u Rusiji tokom rata, i to ne kada je Staljin sklopio savez sa Hitlerom, nego kada ga je rat protiv Hitlera odveo u demokratski tabor), propaganda se onima kod kuće objašnjava kao privremeni taktički manevar.⁶ Ukoliko je to moguće, ova razlika između ideološke doktrine za posvećenike, kojima propaganda više nije potrebna, i prave propagande za spoljni svet treba da se učvrsti još pre no što pokret dođe na vlast. Odnos između propagande i indoktrinacije uglavnom zavisi s jedne strane od veličine i snage pokreta, a s druge strane od spoljnog pritiska. Što je pokret slabiji, više će mu energije biti potrebno za puku propagandu; što je veći pritisak spoljnog sveta na totalitarne režime pritisak koji se čak ni s onu stranu gvođene zavese ne može u potpunosti ignorisati to totalitarni diktatori dublje moraju da ogreznu u propagandi. Nužnost propagande zapravo uvek nameće spoljni svet; sami pokreti ne propagiraju, nego indoktriniraju. Obrnuto, indoktrinacija, po pravilu povezana sa terorom, raste sa snagom pokreta, odnosno sa izolacijom totalitarne vlasti i njenom otpornošću na mešanja spolja.

⁵ Zanimljiv je izveštaj od 16. jula 1940. o diskusiji u Hitlerovom generalštabu, vođenoj u prisustvu Rozenberga, Lamersa i Kajtela, koju je Hitler otpočeo iznošenjem sledećih osnovnih principa : Sada je važno da se ne razmećemo našim krajnjim ciljem pred celim svetom;... Stoga ne sme biti očigledno da su [uredbe o očuvanju reda i mira na okupiranim teritorijama] priprema za konačno rešenje. Sve te neophodne mere streljanja, raseljavanja mogu se sprovesti nevezano s njim, i tako će i biti sprovedene. Ovoj izjavi usledila je diskusija koja se uopšte ne nadovezuje na Hitlerove reči i u kojoj Hitler više ne učestvuje. Očigledno je da ga nisu shvatili (dokument L 221 u Centre de Documentation Juive).

⁶ U vezi sa Staljinovom uverenošću da Hitler neće napasti Rusiju v. Isaac Deutscher, *Stalin: a Political Biography*, New York/London 1949, p. 454ff, a posebno napomenu na p. 458: Tek 1948. je šef Državne komisije za planiranje, potpredsednik N. Voznesenski, obelodanio da se privredni plan za treći kvartal 1941. godine zasnivao na pretpostavci da će se mir održati, a da je novi plan, prilagođen ratnim okolnostima, bio napravljen tek nakon izbijanja sukoba. Dojčerovu procenu potvrđuje Hruščovljeva izjava o Staljinovoj reakciji kada je saznao da je Nemačka napala Sovjetski Savez (v. njegov Govor o Staljinu na Dvadesetom kongresu, koji je objavio State Department, *New York Times*, 5. jun 1956).

Propaganda zaista jeste sastavni deo psihološkog rata ; ali teror je više od toga. Totalitarni režimi koriste teror čak i kad postignu svoje psihološke ciljeve, kad zavladaju potpuno potčinjenim stanovništvom. Tamo gde je vladavina terora dostigla savršenstvo, kao u koncentracionim logorima, propaganda u potpunosti nestaje; ona je u nacističkoj Nemačkoj bila izričito zabranjena.⁷ Drugim rečima, propaganda je samo jedno od sredstava, mada verovatno najvažnije, koje totalitarizam koristi u kontaktu sa netotalitarnim svetom; teror je, pak, suština njegove vladavine. Teror ne zavisi od psiholoških ili drugih subjektivnih faktora, baš kao što ni zakon u zemljama vladavine ustava ne zavisi od broja ljudi koji ga krše.

Teror je kao pratilac propagande igrao veću ulogu u nacizmu nego u komunizmu. I u ranijim talasima političkog nasilja, pre no što su nacisti došli na vlast, itekako je bilo napada na istaknute ličnosti (na primer, ubistvo Ratenaua i Erbergera); nacisti su, međutim, ubijali niže funkcionere levičarskih partija ili uticajne članove drugih njima nenaklonjenih partija, čime su stanovništvo hteli da uvere u opasnosti koje nosi već i samo pripadanje nekoj partiji. Ova vrsta masovnog terora, mada još uvek ograničenih razmera, stalno je rasla, jer ni policija ni sudovi nisu ozbiljnije gonili političke zločince sa takozvane desnice. Ona je bila dragocena kao propaganda moći (*Machtpropaganda*),⁸ kako je jedan nacistički publicista ispravno rekao: celom narodu tako je predočeno da je moć nacista veća od moći zvaničnih vlasti i da je bolje biti član nacističke paravojne organizacije nego član neke regularne stranke. Taj utisak je u velikoj meri pojačao i specifičan način na koji su se nacisti odnosili prema političkim zločinima. Oni su ih uvek otvoreno priznavali, nikad se nisu izvinjavali za izgredne pripadnika nižih redova takva izvinjenja koristili su njihovi simpatizeri i impresionirali su narod zato što se nisu bavili pustim pričama , za razliku od drugih partija.

Sličnosti između ove vrste terora i pukog gangsteraja dovoljno su jasne. To ne znači da su nacisti gangsteri, što se možda nameće kao zaključak, već prosto da su, mada to sami nisu priznavali, mnogo naučili od američkih gangsterskih organizacija, kao što je, i to treba priznati, i njihova propaganda mnogo toga preuzela od američke ekonomske propagande.

⁷ Vaspitanje se [u koncentracionim logorima] sastoji od discipline, a nikako od ma koje vrste podučavanja na ideološkoj osnovi, jer zatvorenici uglavnom imaju ropske duše (Hajnrh Himler, *Nazi Conspiracy*, IV, p. 616ff).

⁸ Knjiga Ojgena Hadamovskog, *op. cit.*, istaknut je primer u literaturi o totalitarnoj propagandi. Mada to ne tvrdi eksplicitno, Hadamovski nudi inteligentno i informativno pronacističko tumačenje Hitlerovih stavova po tom pitanju, izloženih u devetom poglavlju *Mein Kampf*, pod naslovom Propaganda i organizacija (2 toma, 1. nemačko izdanje 1925 i 1927, necenzurisan prevod, New York 1939); v. takode i F. A. Six, *Die politische Propaganda der NSDAP im Kampf um die Macht*, 1936, p. 21 ff.

Međutim, mnogo više nego direktnim pretnjama i zločinima protiv pojedinaca, totalitarna propaganda koristi se indirektnim, prikrivenim pretnjama svima koji ne žele da prihvate njeno učenje, a kasnije i masovnim ubistvima kako krivih, tako i nevinih. Komunistička propaganda plaši ljude da će propustiti voz istorije, da će beznadežno kaskati za svojim vremenom, da će im čitav život proći uzalud, baš kao što nacisti uteruju ljudima strah da će se oglušiti o večne zakone prirode i života, da će im krv na misteriozan način bespovratno propasti. Velika važnost koju totalitarizam pridaje naučnom karakteru svojih tvrdnji može se porediti sa nekim tehnikama reklame, koja se takođe obraća masama. Tačno je i to da reklame u svim novinama pretenduju na ovu naučnost: proizvođači činjenicama i uz pomoć laboratorijskih istraživanja dokazuju da je baš njihov sapun najbolji na svetu.⁹ Takođe je tačno i da u maštovitim preterivanjima stručnjaka za marketing postoji određen element nasilja, da se iza tvrdnje da će devojke koje ne koriste baš ovu vrstu sapuna možda čitav život provesti sa bubuljicama a bez muža, krije ludi san o monopolu, san da će jednog dana proizvođač jedinog sapuna koji sprečava pojavu bubuljica možda moći da liši muževa sve devojke koje ne koriste njegov sapun. Očigledno je nauka i u slučaju ekonomske propagande i u slučaju totalitarne propagande samo surogat za moć. Opsednutost totalitarnih pokreta naučnim dokazima nestaje dolaskom na vlast. Nacisti su odbacivali čak i one učenjake koji su bili spremni da im služe, a boljševici koriste reputaciju svojih naučnika u sasvim nenaučne svrhe i nameću im uloge šarlatana.

No, ovo su ujedno i sve sličnosti između masovne reklame i masovne propagande, a i one se često precenjaju. Poslovni ljudi se uglavnom ne izdaju za proroke i ne dokazuju stalno istinitost svojih predskazanja. Za razliku od tradicionalne političke propagande, koja se uglavnom poziva na prošlost, totalitarna propaganda koristi nauku da bi proricala budućnost. Nigde ideološki koreni socijalizma s jedne i rasizma s druge strane ne dolaze jasnije do izražaja nego kada njihovi glasnogovornici tvrde da su otkrili skrivene sile koje će im doneti sreću u lancu sudbine. Dakako, i same mase osećaju veliku naklonost prema apsolutističkim sistemima koji svaki istorijski događaj predstavljaju kao posledicu velikih osnovnih uzroka kojima upravlja lanac sudbine, sistemima koji skoro potpuno potiskuju čoveka iz istorije ljudske rase (po Tokvilovim rečima). Nema sumnje da je nacističko vođstvo zaista verovalo u doktrine kakva je ova, i da ih nije koristilo kao puku propagandu: Što bolje proučimo i spoznamo zakone prirode i života... to ćemo više živeti u skladu sa voljom Svevišnjeg. Što

⁹ Hitlerova analiza ratne propagande (*Mein Kampf*, tom I, glava VI) naglašava ekonomski aspekt propagande i koristi primer reklame za sapun. Značaj ovog teksta uglavnom se precenjuje, dok se Hitlerove kasnije ideje o propagandi i organizaciji zanemaruju.Æ

bolje shvatimo volju Svevišnjeg, to ćemo uspješni biti.¹⁰ Prilično je jasno da su potrebne neznatne izmene da bismo došli do dve sentence u koje je Staljin verovao, a koje otprilike glase ovako: Što tačnije proučimo i spoznamo zakone istorije i klasne borbe, to ćemo više živeti u skladu sa dijalektičkim materijalizmom. Što bolje shvatimo dijalektički materijalizam, to ćemo uspješni biti. U svakom slučaju, Staljinova predstava o dobrom vodstvu¹¹ teško da se može bolje ilustrovati.

Zahvaljujući totalitarnoj propagandi, ideološka naučnost i njena tehnika postuliranja tvrdnji u obliku predskazanja postigla je zavidnu efikasnost, i pored apsurdnog sadržaja tih tvrdnji. Ima li, demagoški govoreći, boljeg načina da se izbegne diskusija nego da se neki argument potpuno istrigne iz sadašnjice i da se kaže da će budućnost otkriti njegovu ispravnost? Međutim, ovu tehniku nisu otkrile totalitarne ideologije, niti su one bile jedine koje su je primenjivale. Moderna politika u masovnoj propagandi izuzetno često koristi privid naučnosti, što se može protumačiti i kao opšta opsednutost naukom, tipična za zapadni svet još od uspona matematike i fizike u šesnaestom veku. Stoga se čini da je totalitarizam prosto poslednji stepen procesa tokom kog je nauka [postala] idol koji će na magičan način izlečiti sva zla egzistencije i izmeniti čovekovu prirodu.¹² Odavno je jasno da između uspona nauke i uspona masa postoji veza. Kolektivizam masa dobro je došao onima koji su se nadali da će prirodni zakoni istorijskog razvoja ukinuti nepredvidivost delanja i ponašanja pojedinca.¹³ Tako je, na primer, već Anfanten predvideo vreme kada će umeće pokretanja masa biti dovedeno do savršenstva, tako da će slikar, muzičar i pesnik imati moć da ugadaju i da dirnu s istom onom sigurnošću sa kojom matematičar rešava geometrijski problem ili s kojom hemičar analizira neku supstancu; Hajek zaključuje da je moderna propaganda tada i na tom mestu i začeta.¹⁴

Pa ipak, bez obzira na nedostatke pozitivizma, pragmatizma i bihejviorizma, i bez obzira na njihov snažan uticaj na nastanak one vrste zdravog ra-

^v. važnu belešku Martina Bormana o Vezi između nacionalsocijalizma i hrišćanstva u: *Nazi Conspiracy*, VI, p. 1036ff. Slične formulacije često se nalaze i u pamfletima SS-a za ideološku indoktrinaciju pitomaca: Zakoni prirode predmet su neizmenjive v. volje, volje na koju se ne može uticati. Stoga je neophodno da se ti zakoni priznaju (SS-Mann und Blutsfrage, *Schriftenreihe für die weltanschauliche Schulung der Ordnungspolizei*, 1942). Sve su to samo varijacije nekih fraza preuzetih iz Hitlerovog *Mein Kampf*; jedna je citirana i kao moto pomenutog pamfleta: Kad čovek pokušava da se opire gvozdenoj logici prirode, dolazi u sukob sa osnovnim principima kojima dužuje svoje ljudsko postojanje.

¹¹ J. Stalin, *Leninism* (1933), tom II, glava III.

¹² Eric Voeglin, *The Origins of Scientism*, u: *Social Research*, decembar 1948.

¹³ v. F. A. v. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, u: *Economica*, Vol. VIII (februar, maj, avgust 1941), p. 13.

¹⁴ *ibid.*, p. 137. Citat je preuzet iz sensimonističkog časopisa *Producteur*, I, 339.

zuma tipične za devetnaesti vek, za mase kojima se totalitarna propaganda i naučnost obračaju nije karakteristična metastaza utilitarne sfere života.¹⁵ Pozitivizam, još od Konta, tvrdi da se budućnost može naučno predvideti; on istoriju shvata kao igru različitih interesa i pretpostavlja da se objektivni zakoni moći mogu otkriti. Roanova politička teorija o interesu, po kojoj kraljevi vladaju narodima, dok kraljevima vlada interes [...] kao jedini zakon koji ne može da zakaže, po kojoj, dalje, vlade žive ili umiru u zavisnosti od toga da li su ispravno ili pogrešno procenile interes

to je tradicionalno jezgro modernog utilitarizma, bilo pozitivističkog, bilo socijalističkog; međutim, nijedna od ovih teorija ne pretpostavlja da je moguće izmeniti čovekovu prirodu a to totalitarizam pokušava da učini. Baš naprotiv, ove netotalitarne teorije implicitno ili eksplicitno polaze od toga da je ljudska priroda uvek ista, da je istorija niz promenljivih objektivnih okolnosti i ljudskih reakcija na njih, a da interes, ukoliko se ispravno shvati, može, doduše, da vodi promeni okolnosti, ali ne i promeni ljudskih reakcija kao takvih. Scijentizam u politici još uvek polazi od toga da je cilj politike dobrobit čovečanstva, koncepcija koja je totalitarizmu sasvim strana.¹⁶

Upravo zato što se, zdravo za gotovo, pretpostavilo da ideologije imaju utilitarno jezgro, anti-utilitarno ponašanje totalitarnih vlada i njihova potpuna ravnodušnost prema interesu masa bili su pravi šok. Savremena politika postala je nepredvidljiva kao nikad ranije. No, totalitarna propaganda je mada sa promenjenim predznacima čak i pre no što su totalitarni pokreti uspeli da preuzmu vlast pokazala koliko mase u međuvremenu malo mare i za kakav interes. Stoga je u potpunosti neopravdana pretpostavka Saveznika da je likvidacijom mentalno obolelih, koju je Hitler naredio početkom rata, trebalo da se smanji broj gladnih usta.¹⁷ Nije Hitlera rat naterao da se okane svih etičkih obzira, već je on masovno ubi-

¹⁵ Voeglin, *op.cit.*

¹⁶ Kada razmatra stalnu ratnu ekonomiju nacističke države, William Ebenstein (*The Nazi State*, New York 1943) gotovo da je jedini teoretičar koji shvata da je beskonačna diskusija... o socijalističkoj ili kapitalističkoj prirodi nemačke privrede za vreme nacističkog režima u velikoj meri isforsirana... [zato što] uglavnom previda suštinsku činjenicu da su kapitalizam i socijalizam kategorije koje se odnose na ekonomiju zapadnih država blagostanja (p. 239).

¹⁷ Karakteristično je, na primer, svedočenje Karla Branta, jednog od lekara kojima je Hitler dao zadatak da sprovedu program eutanazije (*Medical Trial. US against Karl Brandt et al.*, saslušanje od 14. maja 1947). Brant je odlučno pobijao sumnje da je taj projekt trebalo da eliminiše suvišne potrošače hrane i naglasio da su članovi partije koji bi naveli ovaj argument uvek bivali oštro ukoreni. Po njegovom mišljenju, tu meru je nametala jedino etika. Isto se, naravno, odnosi i na deportacije. Dokumenti su prepuni očajničkih beležaka koje su pisali vojni komandanti, prigovarajući da se deportacije miliona Jevreja i Poljaka u potpunosti kose sa svim vojnim i ekonomskim obzirima (v. Poliakov, *op. cit.*, p. 321, kao i dokumentarni materijal koji on objavljuje).

janje u ratu shvatio kao jedinstvenu priliku da otpočne svoj program likvidacije koji je, kao i sve druge tačke njegovog plana, bio osmišljen u hiljadugodišnjim okvirima.¹⁸ Kako je bukvalno čitava evropska istorija vekovima učila ljude da svaki politički čin prosuđuju prema principu *cui bono* a sve političke događaje prema onom posebnom interesu koji je u njihovoj pozadini, oni su iznenada bili suočeni sa nečim do tada potpuno nepoznatim, nepredvidljivim. Totalitarnu propagandu zbog njenog demagoškog karaktera niko nije ozbiljno shvatao, mada je ona i mnogo pre dolaska pokretâ na vlast jasno signalizovala koliko se masa malo povode za onim čuvenim instinktom za samoodržanjem. Uspeh totalitarne propagande, međutim, nije zasnovan toliko na njenom demagoškom karakteru koliko na saznanju da interes kao kolektivna snaga može da postoji samo u stabilnom društvu, čiji mehanizmi omogućavaju da se interes pojedinca spoji sa interesom grupe; efektna propaganda, koja bi bila zasnovana samo na interesu, nemoguća je među masama čija je glavna odlika to što ne pripadaju nijednoj socijalnoj ili političkoj zajednici, i koje su oličenje prave zbrke pojedinačnih interesa. Fanatizam pripadnika totalitarnih pokreta, tako različit od najveće lojalnosti pripadnika običnih partija, posledica je odsustva interesovanja masa za sebe same; zato su one i spremne na žrtve. Nacisti su dokazali da se čitav narod može povesti u rat pod parolom pobjeda ili propast (nešto što bi ratna propaganda 1914. brižljivo izbegavala), i sve to ne u doba bede, nezaposlenosti ili osujećenih nacionalnih ambicija. Isti duh javio se i tokom poslednjih meseci rata koji je tako očigledno bio izgubljen, kada je nacistička propaganda tešila već dobrano zaplašeno stanovništvo obećanjem da je Fierer u svojoj dobroti obezbedio nemačkom narodu brzu smrt gasom u slučaju nepovoljnog ishoda rata.¹⁹

Totalitarni pokreti koriste socijalizam i rasizam tako što ih lišavaju utilitarnog sadržaja, klasnog odnosno nacionalnog interesa. Njima je mnogo važniji način na koji ove ideologije formulišu svoje stavove, nego njihov sadržaj.²⁰ Glavna odlika vode masa postala je njegova apsolutna ne-

¹⁸ Najvažniju uredbu, koja je i započela sva potonja masovna ubistva, potpisao je Hitler 1. septembra 1939, dakle na dan kada je rat izbio; uredba se nije odnosila samo na mentalno obolele (kao što se inače često pretpostavlja), već na sve one koji su neizlečivo bolesni. Mentalno oboleli su prosto prvi došli na red.

¹⁹ v. Friedrich Percyval Reck-Malleczewen, *Tagebuch eines Verzweifelten*, Stuttgart 1947, p. 190.

²⁰ Za Hitlera se prednost ideoloških pokreta u odnosu na političke partije sastojala u tome što ideologije (*Weltanschauungen*) uvek insistiraju na svojoj nepogrešivosti (*Mein Kampf*, tom II, glava V, *Weltanschauung and Organization*). Prve stranice *Nacističkog bukvara*, zvaničnog priručnika za *Hitlerjugend*, Hitlerovu mladež (New York 1938), naglašavaju da su sva pitanja *Weltanschauung*-a, ranije ocenjivana kao nerealna i nerazumljiva, postala tako jasna, jednostavna i konačna [podvukla H. A.] da sad svi drugovi mogu da ih shvate i da saraduju na njihovom rešavanju.

pogrešivost; on nikako ne sme da prizna grešku.²¹ Ta nepogrešivost je, osim toga, zasnovana ne toliko na nadmoćnoj inteligenciji koliko na ispravnom tumačenju sila istorije ili prirode, koje su po definiciji pouzdane, sila koje ni poraz ni propast ne mogu da ospore jer se one konačno uvek nametnu.²² Kada dođu na vlast, vođe masa imaju jednu brigu koja potiskuje sve utilitarističke rezone: njihova predskazanja moraju da se obistine. Nacisti se nisu libili da na kraju rata iskoriste koncentrisanu snagu svojih još uvek intaktnih organizacija i dovedu do što potpunijeg uništenja Nemačke, ne bi li se obistinilo njihovo predskazanje o propasti celog nemačkog naroda u slučaju poraza.

Propagandni efekat ove nepogrešivosti, zapanjujući uspeh čoveka koji se predstavlja kao puki posrednik predvidljivih sila, išao je na ruku navici totalitarnih diktatora da svoje političke ciljeve objavljuju u vidu predskazanja. Najčuveniji primer je Hitlerovo obraćanje Rajhstagu iz januara 1939: Danas još jednom želim da predskažem: ukoliko jevrejski finansijeri... još jednom uspeju da gurnu narode u svetski rat, rezultat će biti... uništenje jevrejske rase na tlu Evrope.²³ Prevedeno na netotalitarni jezik, ovo je značilo: ja nameravam da povedem rat i ja nameravam da uništim sve Jevreje Evrope. Slično je i Staljin u svom velikom govoru Centralnom komitetu Komunističke partije 1930. godine, u kom je najavio fizičko uništenje levičarskih i desničarskih odstupanja unutar partije, ove frakcije nazvao predstavnicima klase koja odumire.²⁴ Ova definicija ne samo što je raspravi dala specifičnu oštrinu, nego je i u totalitarnom stilu objavila fizičko uništenje onih čije je odumiranje maločas predkazala. U oba slučaja postignut je isti cilj: likvidacija se uklapa u istorijski proces u kom čovek samo čini ili trpi ono što se, shodno nepromenljivim zakonima, ionako mora dogoditi. Čim su žrtve streljane, predskazanje je postalo naknadni

²¹ Prvi zavet člana Partije, naveden u *Organisationsbuch der NSDAP*, glasi: Firer je uvek u pravu (izdanje iz 1936, p. 8). Međutim, *Dienstvorschrift für die P. O. der NSDAP* (Pravila službe za partijsku organizaciju NSDAP-a) iz 1932, p. 38, to formuliše ovako: Hitlerova odluka je uvek konačna! Razlika u frazeologiji je uočljiva.

Njihova navodna nepogrešivost, činjenica da niko od njih nikada nije iskreno priznao grešku, predstavlja ključnu razliku između Staljina i Trockog s jedne, i Lenjina s druge strane (v. Boris Souvarine, *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism*, New York 1939, p. 583).

²² Očigledno ja da tu Hegelova dijalektika može da bude odlično sredstvo da čovek uvek bude u pravu, zato što omogućava da se svaki poraz tumači kao početak pobeđe. Jedan od najlepših primera ovakvih sofizama su nemački komunisti, koji su skoro dve godine posle dolaska nacista na vlast odbijali da shvate da je Hitlerova pobeđa zapravo poraz Komunističke partije Nemačke.

²³ citirano prema *The Goebbels Diaries (1942-1943)*, prir. Louis Lochner, New York 1948, p. 148.

²⁴ Stalin, *op. cit., loc. cit.*

alibi: nije se dogodilo ništa što već nije bilo predviđeno.²⁵ Nije važno da li će zakoni istorije dovesti do propasti klasa i njihovih pripadnika i da li će zakoni prirode... istrebiti sve one elemente demokratske države, Jevreje, ljude niže vrste (*Untermenschen*) sa Istoka ili beznadežne bolesnike koji ionako nisu sposobni za život. Uzgred rečeno, i Hitler je govorio o klasama koje izumiru i koje treba eliminisati po kratkom postupku.²⁶

Ovaj metod, kao i drugi metodi totalitarne propagande, funkcionišu besprekorno tek kad se pokreti domognu vlasti. Tada je svaka rasprava o istinitosti ili neistinitosti predskazanja totalitarnog diktatora čudna koliko i prepiranje sa potencijalnim ubicom oko toga da li je njegova buduća žrtva živa ili mrtva pošto ubica, ako ubije dotičnu osobu, odmah može da dokazuje istinitost svoje tvrdnje. Jedino što se u takvoj situaciji može učiniti jeste da se osoba čija se smrt predviđa brzo spase. Pre no što vode masa dođu na vlast i prilagode stvarnost svojim lažima, njihova propaganda odlikuje se jakim prezirom prema činjenicama uopšte,²⁷ jer, po njihovom mišljenju, činjenice u potpunosti zavise od moći čoveka koji zna da ih stvori. Tvrdnja da je moskovska podzemna železnica jedina na svetu čista je laž dok boljševici ne budu u stanju da unište sve ostale. Drugim rečima, metod nepogrešivog predskazanja, mnogo više nego bilo koje drugo sredstvo totalitarne propagande, odaje njen konačni cilj: vladavinu nad celim svetom. Samo u svetu koji je u potpunosti pod njegovom kontrolom totalitarni vladar može da ostvari sve svoje laži i obistini sva svoja proročanstva.

Jezik proročke naučnosti odgovarao je potrebama masa koje su izgubile svoje mesto u svetu, te su sada bile spremne da se ponovo priključe večnim, svemoćnim silama koje će same od sebe čoveka, plivača na valima nevolje, poneti do bezbednih obala. Oblikujemo život našeg naroda i naše zakone prema sudu genetike,²⁸ govorili su nacisti, kao što su

²⁵ U jednom govoru septembra 1942, kada je istrebljenje Jevreja bilo u punom zamahu, Hitler se pozvao na svoj govor od 30. januara 1939 (objavljen 1939. kao brošura pod naslovom *Der Führer vor dem ersten Reichstag Großdeutschlands*) i govor na zasedanju Rajhstaga od 1. septembra 1939, kada je upozorio Jevreje da ako započnu međunarodni svetski rat radi uništenja arijevskih naroda Evrope, neće arijevski narodi, već Jevreji [ostatak rečenice zaglušen aplauzom] (v. *Der Führer zum Kriegswinterhilfswerk*, Schriften NSV, br. 14, p. 33).

²⁶ U navedenom govoru od 30. januara 1939, p. 19.

²⁷ Konrad Heiden, *Der Fuehrer: Hitler's Rise to Power*, Boston 1944, naglašava Hitlerovu fenomenalnu neiskrenost, odsustvo dokazivih činjenica u gotovo svim njegovim izjavama, njegovu ravnodušnost spram svega što ne smatra značajnim (pp. 368, 374). Gotovo istim rečima Hruščov (*op. cit.*) opisuje Staljinovu neodlučnost da se suoči sa svakodnevnom stvarnošću i njegovu ravnodušnost prema pravom stanju stvari. Staljinovu predstavu o značaju činjenica najbolje ilustruju njegove periodične revizije ruske istorije.

²⁸ *Nazi Primer*.

boljševici uveravali svoje sledbenike da zakoni ekonomije upravljaju istorijom. Time su obećavali pobjedu nezavisnu od trenutnih poraza i promašaja. Jer mase, za razliku od klasa, žele pobjedu i uspeh kao takav, pobjedu i uspeh u njihovom najapstraktnijem obliku; njih ne vezuje onaj poseban zajednički interes koji je presudan za opstanak grupe i na kom bi ove insistirale po svaku cenu. Njima nije važna neka konkretna zajednička stvar ili određeni poduhvat, već pobjeda ma koje stvari i uspeh ma kog podhvata.

Totalitarna propaganda usavršava tehnike masovne propagande; ona, dakle, nije izmislila ni njene tehnike, ni njene teme. Te teme je totalitarna propaganda crpla iz pedeset godina uspona imperijalizma i raspadanja nacionalnih država, tokom kojih gomila stupa na političku scenu Evrope. Kao i ranije vođe gomile, zagovornici totalitarnih pokreta imali su nepogrešiv instinkt za ono za šta obična partijska propaganda ili javno mnjenje nisu marili ili od čega su zazirali. Sve što je skriveno, sve što se prećutkivalo, odjednom je dobilo na značaju, bez obzira na svoju stvarnu vrednost. Gomila je zaista verovala da je istina sve ono preko čega je ugledno društvo licemerno prelazilo ili što je zataškavalo korupcijom.

Misterioznost kao takva postala je glavno merilo za izbor tema. Poreklo misterije nije bilo važno; mogla je to biti razumna, politički opravdana želja za tajnošću, kao u slučaju britanske Tajne službe ili francuskog Drugog biroa; ili je to mogla biti konspirativnost nekih revolucionarnih grupa, recimo anarhista i drugih terorističkih sekti, ili sama struktura društava čija je izvorna tajna odavno postala dobro poznata, pa je jedino ritual još uvek zadržao nekadašnju misteriju, kao u slučaju slobodnih zidara, ili su to, pak, mogla biti društva oko kojih su se od davnina ispredale praznovrice i legende, kao u slučaju jezuita i Jevreja. Nacisti su u izboru ovakvih tema za masovnu propagandu svakako nenadmašni, ali su i boljševici vremenom izučili zanat, iako se oni manje oslanjaju na tradicionalne misterije, draže su im sopstvene izmišljotine: od polovine tridesetih u boljševičkoj propagandi jedna svetska zavera sustiže drugu, počev od konspiracije trockista, preko vladavine 300 porodica, sve do mračnih imperijalističkih (dakle, globalnih) mahinacija britanske ili američke tajne službe.²⁹

Efikasnost ove vrste propagande ukazuje na jednu od glavnih odlika modernih masa. One ne veruju ni u šta očigledno, u realnost sopstvenog iskustva; one ne veruju svojim očima ni svojim ušima, već samo svojoj

²⁹ Zanimljivo je primetiti da su boljševici tokom Staljinove ere nekako gomilali spletke, s tim što otkriće nove spletke nije moralo da znači da stara više ne važi. Zavera trockista počela je oko 1930, zavera 300 porodica dodata je tokom perioda Narodnog Fronta, britanski imperijalizam postao je aktuelan za vreme Staljinovog i Hitlerovog saveza, američka obaveštajna služba usledila je odmah po završetku rata; poslednja zavera, jevrejski kosmopolitizam, vrlo upadljivo i alarmantno podseća na nacističku propagandu.

mašti, koja je spremna da se povede za bilo čim što je i univerzalno i iznutra konzistentno. Mase ne mogu da ubede činjenice, pa čak ni izmišljene činjenice, već jedino konzistentnost sistema koji se od tih činjenica navodno sastoji. Ponavljanje, povremeno precenjivano zbog raširenog uverenja u nedotupavnost i zaboravnost masa, važno je samo zato što ono masama daje osećaj vremenskog kontinuiteta.

Ono što mase odbijaju da shvate jeste princip slučajnosti koji prožima stvarnost. Mase su podložne svim ideologijama zato što ove shvataju činjenice kao puke dokaze zakonâ, i eliminišu slučajnost tako što izmišljaju neku sveobuhvatnu, neograničenu silu koja je navodno izvor svih pojedinačnih događaja. Totalitarna propaganda uspešna je zahvaljujući ovom bekstvu iz realnosti u fikciju, iz slučajnosti u konzistentnost.

Glavni nedostatak totalitarne propagande je to što ona ne može da udovolji ovoj čežnji masa za potpuno konzistentnim, razumljivim i predvidljivim svetom a da se ozbiljno ne sukobi sa zdravim razumom. Ako, na primer, svi politički protivnici u Sovjetskom Savezu svoja priznanja artikuliraju istom frazeologijom i ako priznaju iste motive, mase željne konzistentnosti prihvaćaju fikciju kao krunski dokaz istinitosti ovakvih priznanja zdrav razum, međutim, govori da upravo takva konzistentnost nije normalna i da dokazuje da su ova priznanja izmišljotine. Slikovito govoreći, čini se da mase zahtevaju stalno ponavljanje čuda Septuaginte: prema staroj legendi, sedamdeset prevodilaca je, nezavisno jedan od drugog, stvorilo sedamdeset identičnih verzija Starog Zaveta na grčkom. Zdrav razum ovu priču može da prihvati kao legendu ili kao čudo, ali ona se takođe može iskoristiti i kao dokaz za apsolutnu verodostojnost svake reči prevoda.

Iako je, dakle, tačno da su mase opsednute željom da pobegnu od stvarnosti zato što, u svojoj suštinskoj iskorenjenosti, više ne mogu da podnesu njene proizvoljne, nerazumljive aspekte, tačno je i to da njihova čežnja za konzistentnom fikcijom ima neke veze sa određenim sposobnostima ljudskog uma, koji je zahvaljujući svojoj strukturalnoj konzistentnosti nadmoćan nad pojavnim svetom. Bekstvo masa od stvarnosti je presuda protiv sveta u kom su one prisiljene da žive, ali u kom ne mogu da opstanu, jer je slučajnost postala vrhovno načelo, a ljudi imaju potrebu da haotične i slučajne okolnosti u kojima žive stalno pretvaraju u neku relativno konzistentnu, razumljivu sliku. Pobuna masa protiv realizma, zdravog razuma i navodne zdravorazumske ustrojenosti ovog sveta (Berk) rezultat je njihove atomizacije, gubitka društvenog položaja i istovremenog gubitka čitave sfere odnosa u zajednici, u okviru koje zdrav razum još i ima nekog smisla. U takvoj situaciji duhovne i društvene iskorenjenosti, spoznavanje međusobne zavisnosti proizvoljnog i osmišljenog, slučajnog i nužnog, više nije bilo moguće. Totalitarna propaganda može sramno da povredi zdrav razum samo ako zdrav razum izgubi svoju vrednost. Ako treba da

biraju između suočavanja sa anarhičnim, potpuno proizvoljnim raspadom s jedne, i pokoravanja krajnje rigidnoj, sumanutoj konzistentnosti ideologije s druge strane, mase će se verovatno odlučiti za ovo drugo i biće spremne da to plate čak i smrću i to ne zato što su glupe ili zle, već zato što im, u doba sveopšte propasti, ovo bekstvo daje minimum samopoštovanja.

Dok je nacistička propaganda vrlo vešto profitirala od čežnje masa za konzistentnošću, boljševički metodi su pokazali, u skoro laboratorijskim uslovima, kakav uticaj takva konzistentnost ima na izolovanog čoveka mase. U želji da ubedi svoje žrtve u njihovu krivicu za zločine koje one ne da nisu počinile, već u većini slučajeva nisu čak ni mogle da počine, sovjetska tajna policija potpuno izoluje i eliminiše sve stvarne faktore, tako da i sama logika, sama konzistentnost priče sadržane u pripremljenom priznanju postaje neodoljiva. U situaciji u kojoj je granica između fikcije i realnosti zamagljena monstroznošću i unutarnjom konzistentnošću optužbe, čovek je u velikom iskušenju da popusti i pred samom apstraktnom mogućnošću krivice; stalnim pretnjama ne može se odoleti tek snagom karaktera, nego i velikom verom u druge ljude – rodbinu, prijatelje, susede koji nikako neće poverovati u priču.

Naravno, ova krajnost veštački proizvedenog ludila može da se postigne jedino u totalitarnom svetu. Tada je ona, međutim, deo propagandnog aparata totalitarnih režima, kojima za izvršenje kazne nisu neophodna priznanja. Priznanja su specijalnost boljševičke propagande, kao što je čudna pedantnost u retrospektivnom i retroaktivnom legalizovanju zločina specijalnost nacističke propagande. U oba slučaja cilj je konzistentnost.

Pre no što dođu na vlast i sve preurede u skladu sa svojim doktrinama, totalitarni pokreti stvaraju lažan svet konzistentnosti koji više odgovara potrebama ljudskog uma nego stvarnosti, svet koji iskorenjene mase već pukim imaginiranjem mogu da prihvate kao svoj, svet u kom su pošteđene beskonačnih udara kojima stvarni život i svakodnevno iskustvo izlažu ljude i njihova očekivanja. I pre nego što pokreti postanu dovoljno jaki da spuste gvozdene zavese kako bi sprečili ikoga da i najmanjim detaljem stvarnosti uznemiri jezivu tišinu jednog sasvim imaginarnog sveta, totalitarna propaganda već je dovoljno snažna da izoluje mase od stvarnosti. Jedini signali koje neintegrisane i dezintegrisane mase (a njih svaki udar zle sudbine čini lakovernijima) još uvek mogu da prime iz stvarnog sveta zapravo su njegove šupljine, pitanja o kojima niko ne želi javno da raspravlja, ili glasine kojima niko ne sme da stane na put zato što udaraju, mada na preteran i deformisan način, u neku bolnu tačku.

Upravo iz ovih bolnih tačaka laži totalitarne propagande crpu onaj minimum istinitosti i realnog iskustva koji im je potreban da bi premostile jaz između stvarnosti i fikcije. Samo teror može da se oslanja na puku fikciju, a čak i laži totalitarnih režima, potkrepljene terorom, još uvek nisu sasvim

proizvoljne, mada su uglavnom sirovije, daleko bezočnije i, u izvesnom smislu, mnogo originalnije nego laži pokreta koji su prethodili totalitarnim režimima. (Potrebna je vlast, a ne propaganda da bi se u opticaj pustila revidirana istorija Ruske revolucije u kojoj se na položaju glavnokomandujućeg Crvene armije više ne pojavljuje čovek po imenu Trocki.) Laži pokretâ, s druge strane, mnogo su suptilnije. One se mogu primeniti na svaki aspekt društvenog i političkog života koji je skriven od očiju javnosti. One su najuspešnije tamo gde su se predstavnici vlasti okružili atmosferom tajnovitosti. U očima mase ove laži tada zadobijaju privid neke više stvarnosti, zato što imaju dodira sa stvarnim stanjem stvari, koje se prikriva. Skandali u visokom društvu, korumpiranost političara, sve što je predmet žute štampe, u rukama propagande postaje oružje mnogo ubojitije od senzacionalnosti samih skandala.

Najefektnija izmišljotina nacističke propagande bila je priča o svetskoj zaveri Jevreja. Antisemitizam je još od kraja devetnaestog veka bio na repertoaru svih demagoga, a bio je raširen i po Nemačkoj i Austriji već dvadesetih godina. Što su više partije i organi javnog mnjenja izbegavali raspravu o jevrejskom pitanju, to je gomila postajala ubedenija da su Jevreji pravi predstavnici vladajućih sila i da je jevrejsko pitanje simbol licemerja i neiskrenosti čitavog sistema.

Teme posleratnog antisemitizma niti su monopol nacista, niti su posebno nove i originalne. Laži o svetskoj zaveri Jevreja kolale su još od Drajfusove afere, a počivale su na stvarnoj međunarodnoj povezanosti i međusobnoj zavisnosti pripadnika jevrejskog naroda, rasutog po svetu. Preterivanja o svetskoj moći Jevreja još su starija, ona se mogu pratiti unatrag do pred kraj osamnaestog veka, kada su tesne spona između jevrejskog kapitala i nacionalnih država postale vidljive. Predstava o Jevrejstvu kao oličenju zla uglavnom se objašnjava kao ostatak srednjovekovnog sujeverja, ali je u stvari mnogo tešnje povezana sa skorijom dvostrukom ulogom koju su Jevreji posle emancipacije imali u evropskom društvu. Jedno je sasvim sigurno: posle Prvog svetskog rata Jevreji su zauzeli istaknutije položaje nego ikad pre.

Što se, pak, samih Jevreja tiče, njihova istaknutost i upadljivost bila je u obrnutoj srazmeri sa njihovim istinskim uticajem i moći. Svaka destabilizacija i slabljenje nacionalnih država direktno su se odražavali na položaj Jevreja. Što je nacija više osvajala državu, to je manje državna mašinerija mogla da zadrži svoju nad-klasnu i nad-partijsku poziciju; tako su pokidane i spona između države i Jevreja, a očekivalo se da će i Jevreji i država ostati izvan okvira društva i da se neće mešati u politiku pojedinačnih partija. Sve veće interesovanje imperijalistički nastrojene buržoazije za spoljnu politiku i njen sve veći uticaj na državni aparat pratilo je dosledno

odbijanje većine bogatih Jevreja da se uključe u industriju i da napuste tradiciju trgovanja kapitalom. Sve to skoro da je okončalo ekonomsku ulogu Jevreja kao grupe, pa i pogodnosti koje su oni imali od društvene izolacije. Posle Prvog svetskog rata, Jevreji Srednje Evrope asimilovali su se kao i francuski Jevreji tokom prvih decenija Treće republike.

Koliko su savezničke države bile svesne izmenjene situacije, izašlo je na videlo 1917. godine, kada je nemačka vlada, poštujući staru tradiciju, pokušala da iskoristi svoje Jevreje za delikatne pregovore. Umesto priznatim predstavnicima nemačkih Jevreja, ona se obratila relativno neuticajnoj manjini cionista, koji su uživali poverenje vlade baš zato što su insistirali na postojanju jevrejskog naroda nezavisno od državljanstva, te se očekivalo da će moći da pruže usluge koje zavise od međunarodnih veza i kosmopolitizma. Ispostavilo se, međutim, da je nemačka vlada pogrešila u proceni. Cionisti su učinili nešto što nijedan bankar-Jevrejin nije: postavili su svoje uslove i rekli vladi da su spremni da pregovaraju samo o miru bez aneksija i reparacija.³⁰ Stara jevrejska nezainteresovanost za politička pitanja nestala je; većina Jevreja više nije mogla da se iskoristi, jer se više nije držala po strani od nacije, dok je cionistička manjina bila neupotreb- ljiva zato što je imala sopstvene političke ideje.

Dolaskom republika na mesto monarhija širom Srednje Evrope dovršen je raspad srednjoevropskog jevrejstva, slično onome što se dogodilo i u Francuskoj proglašenjem Treće republike nekih pedeset godina ranije. Jevreji su već bili izgubili velik deo uticaja kada su oformljeni novi organi vlasti koji nisu imali ni moći ni želje da zaštite svoje Jevreje. Tokom mirovnih pregovora u Versaju, Jevreji su nastupali uglavnom u ulozi stručnih savetnika, a čak su i antisemiti priznavali da sitni jevrejski prevaranti posleratne ere (za razliku od ostalih domaćih Jevreja, ovi su uglavnom bili pridošlice, a njihova se zamešateljstva delom mogu objasniti onom starom nezainteresovanošću za norme okoline) nemaju nikakve veze sa navodno moćnim predstavnicima neke zamišljene jevrejske Internacionale.³¹

Među gomilom suparničkih antisemitskih grupa i u atmosferi prepunoj antisemitizma, pristup nacističke propagande razlikovao se od drugih i bio je mnogo efikasniji. Pri tom nijedna parola nacista nije bila nova, čak ni Hitlerova lukava ilustracija klasne borbe: jedan jevrejski preduzetnik eksplatiše svoje radnike, dok ih u isto vreme njegov brat u fabričkom dvorištu huška na štrajk.³² Jedina novina sastojala se u tome što je za učla-

³⁰ v. autobiografiju Chaima Weizmanna, *Trial and Error*, New York 1949, p. 185.

³¹ v. na primer Otto Bonhard, *Jüdische Geld- und Weltherrschaft?*, 1926, p. 57.

³² Hitler je ovu sliku prvi put upotrebio 1922: Mojsije Kon s jedne strane nagovara svoje preduzeće da odbije zahteve radnika, dok njegov brat Isak u fabrici poziva mase... [na štrajk] (*Hitler's Speeches 1922-1939*, prir. Baynes, London 1942, p. 29). Valja primetiti da sabrani Hitlerovi govori nisu bili objavljeni u Nemačkoj za vreme nacizma, tako da smo

njenje u partiju bio potreban dokaz o ne-jevrejskom poreklu i što je, i pored Federovog programa, politika partije i dalje bila izuzetno neodređena po pitanju mera koje bi po dolasku na vlast trebalo preduzeti protiv Jevreja.³³ Nacisti su problem Jevreja stavili u središte svoje propagande, tako da antisemitizam više nije bio pitanje ličnog stava o ljudima koji se razlikuju od većine ili problem nacionalne politike,³⁴ već briga svakog pojedinca; onaj čije porodično stablo nije ispravno ne može da stupi u partiju, a što je viši rang partijske hijerarhije na koji neko pretenduje, to dalje treba da se istraži njegovo porodično poreklo.³⁵ Na isti su način, mada manje dosledno, boljševici izmenili marksističku doktrinu o neizbežnoj konačnoj pobjedi proletarijata tako što su u partiju primali samo rođene proletare, a svako drugo klasno poreklo proglasili nepoželjnim.³⁶

Nacistička propaganda bila je dovoljno domišljata da antisemitizam pretvori u princip samoodređenja, čime je on prestao da bude stav podložan promeni. Ona je sugestivnost masovne demagogije koristila prosto kao pripremu, i nikada nije procenila njen trajni uticaj, bilo u vidu usmene, bilo u vidu štampane reči.³⁷ Mase atomizovanih, nedefinisanih, nestalnih i

prinudeni da se koristimo engleskim izdanjem. Iz bibliografije koju je sastavio Philipp Bouhler, *Die Reden des Führers nach der Machtübernahme* (1940), može se videti da to nije slučajnost: samo su javni govori u celini štampani u *Völkischer Beobachter*; što se tiče govora rukovodiocima i partijskim organima, novine su se uvek pozivale na njih. Nijedan od tih govora nije bio predviđen za štampanje.

³³ Federovih 25 tačaka sadrže samo uobičajene mere koje zahtevaju i sve ostale antisemitske grupe: proterivanje naturalizovanih Jevreja, i tretiranje domaćih Jevreja kao stranaca. Nacistička antisemitska retorika uvek je bila mnogo radikalnija od svog programa.

Waldemar Gurian, *Antisemitism in Modern Germany*, u: *Essays on Antisemitism*, prir. Koppel S. Pinson, New York 1946, p. 243, naglašava nedostatak originalnosti u antisemitizmu nacista: Svi ti zahtevi i stanovišta nisu zanimljivi sa svoje originalnosti oni se podrazumevaju u svim nacionalističkim krugovima; ono što jeste značajno je demagoška i retorička veština kojom su iznošeni.

³⁴ Tipičan primer čisto nacionalističkog antisemite unutar nacističkog pokreta je Rem, koji piše: I po ovom pitanju se moje mišljenje razlikuje od mišljenja filistara-nacionalista. Ne treba Jevreje kriviti za sve! Mi smo krivi što Jevreji danas mogu da vladaju (Ernst Röhm, *Die Geschichte eines Hochverrätters*, 1933, Volksausgabe, p. 284).

³⁵ Kandidati za SS morali su da dokažu poreklo do 1750. Kandidati za rukovodeće partijske položaje trebalo je samo da odgovore na tri pitanja: 1. Šta ste učinili za Partiju? 2. Da li ste potpuno zdravi, fizički, mentalno, moralno? 3. Da li je Vaše porodično stablo ispravno? (v. *Nazi Primer*)

Sličnost dva totalitarna sistema ogleda se i u tome što je za elitnu policijsku formaciju boljševika, za NKVD, takode bio potreban dokaz porekla (v. F. Beck/W. Godin, *Russian Purge and the Extraction of Confession*, 1951).

³⁶ Tako su i totalitarne tendencije makartizma u Sjedinjenim Državama najupadljivije u želji da se ne progone samo komunisti, nego da se svaki građanin prisili da dokaže da nije komunist.

³⁷ Ne bi trebalo procenjivati uticaj štampe..., on se uglavnom smanjuje kako uticaj organizacije raste (Hadamovsky, *op. cit.*, p. 64). Novine su bespomoćne kada treba da se bore

beskorisnih pojedinaca odjednom su dobile mogućnost samoodređenja i identifikacije, i tako ne samo povratile deo samopoštovanja koje su nekada crple iz svoje uloge u društvu, nego i neku vrstu lažne stabilnosti, čime su postale spremnije za organizovanje. Zahvaljujući ovoj vrsti propagande pokret je mogao da nastupi kao veštački produžetak masovnih okupljanja i da racionalizuje suštinski jalov osećaj sopstvene vrednosti i historične sigurnosti koji takvo masovno okupljanje nudi izolovanim individuama jednog atomizovanog društva.³⁸

Ista ingeniozna upotreba parola koje su drugi smislili i isprobali vidljiva je i u načinu na koji su se nacisti odnosili prema drugim relevantnim pitanjima. U vreme kada je pažnja javnosti bila podjednako usmerena i na nacionalizam i na socijalizam, kada se smatralo da su ova dva pojma nespojiva i da zapravo čine ideološko razmeđe između desnice i levice,

Nacionalsocijalistička radnička partija Nemačke ponudila je sintezu koja je trebalo da vodi nacionalnom ujedinjenju, semantičku doskočicu čiji je dvostruki zaštitni znak Nemca i Radnika spajao nacionalizam desnice sa internacionalizmom levice. Već i samo ime nacionalsocijalističkog pokreta pokralo je političke sadržaje svih drugih partija i pretendovalo na to da ih sve obuhvata. Kombinacija navodno nepomirljivih političkih doktrina (nacionalne i socijalističke, hrišćanske i socijalne) oprobavana je i ranije, i to uspešno; no, nacionalsocijalistička kombinacija je od čitave parlamentarne borbe između socijalista i nacionalista, između onih koji su sebe smatrali pre svega radnicima i onih koji su pre svega bili Nemci, načinila sprdnju koja u stvari treba da prikrije mračne konačne ciljeve – ta zar član nacističkog pokreta ne objedinjuje sve to?!

Zanimljivo je da su nacisti čak i na početku bili dovoljno promućurni da nikako ne koriste parole koje bi ukazivale na specifičan oblik vladavine: demokratiju, republiku, diktaturu, monarhiju,³⁹ kao da su oduvek znali da će bar po ovom pitanju biti sasvim originalni. Svaka rasprava o konkretnom obliku buduće vladavine odmah je mogla da se odbaci kao prazna priča – pošto je država, kako tvrdi Hitler, samo sredstvo za očuvanje

sa agresivnošću žive organizacije (*ibid.*, p. 65). Formacije moći čiji su koreni u pukoj propagandi nesigurne su i mogu brzo da nestanu, osim ukoliko organizacija nasiljem ne podrži propagandu (*ibid.*, p. 21).

³⁸ Masovno okupljanje je najmoćniji oblik propagande... [zato što] se svaki pojedinac oseća mnogo sigurnije i mnogo snažnije u jedinstvu mase (*ibid.*, p. 47). Zahvaljujući organizaciji i sistematskom vaspitavanju i disciplini, entuzijazam trenutka postaje princip i duhovni stav (*ibid.*, pp. 21-22).

³⁹ U retkim prilikama kada se uopšte bavio ovim pitanjem, Hitler je podvlačio: Ja nisam poglavar države u smislu diktatora ili monaraha, ja sam vođa nemačkog naroda (v. *Ausgewählte Reden des Führers*, 1939, p. 114). Hans Frank kaže nešto slično: Nacionalsocijalistički Rajh nije diktatorski, a ponajmanje je arbitraran režim. Nacionalsocijalistički Rajh pre počiva na obostranoj lojalnosti Firera i naroda (u: *Recht und Verwaltung*, München 1939, p. 15).

rase, kao što je prema boljševičkoj propagandi država samo sredstvo klase borbe.⁴⁰

Na čudan i zaobilazan način, nacistička propaganda je, međutim, dala odgovor na pitanje kakva će biti uloga nacista: *Protokole sionskih mudraca* ona je iskoristila kao model budućeg organizovanja nemačkih masa za svetsko carstvo. No, *Protokole* nisu koristili jedino nacisti; stotine hiljada primeraka rasprodato je u Nemačkoj posle Prvog svetskog rata, a čak i otvoreno prihvatanje ovog spisa kao političkog priručnika nije nikakava novina.⁴¹ Ovaj falsifikat uglavnom se koristio da bi se naružili Jevreji i da bi se gomila upozorila na opasnosti jevrejske dominacije.⁴² Sa stanovišta propagande, novina je bila u tome što su nacisti otkrili da se mase ne plaše toliko da će Jevreji zavladati svetom koliko ih zanima kako se to uopšte može postići, da popularnost *Protokola* ne počiva na mržnji prema Jevrejima, nego na divljenju i na želji da se od njih nešto nauči, te da bi bilo mudro što više se držati nekih zvučnih formulacija, recimo onog čuvenog slogana: Ispravno je sve što je dobro za nemački narod, što su nacisti preuzeli iz *Protokola* (Sve što služi jevrejskom narodu moralno je i sveto).⁴³

⁴⁰ Hitler je mnogo puta rekao: Država je samo sredstvo do cilja. A cilj je očuvanje rase (*Reden*, 1939, p. 125). On je takode naglašavao da njegov pokret ne počiva na državnoj ideji, već pre svega na zatvorenoj narodnoj zajednici (*Volksgemeinschaft*) (v. *Reden* 1933, p. 125 i govor novoj generaciji političkih vođa, tzv. *Führernachwuchs*, iz 1937. godine, štampan kao dodatak u: *Hitlers Tischgespräche*, p. 466). Ovo je, *mutatis mutandis*, i jezgro komplikovanog licemerja kakav je Staljinova teorija države: Mi se zalažemo za odumiranje države, a u isto vreme zalažemo se i za jačanje diktature proletarijata koji predstavlja najjaču i najmoćniju vlast od svih poznatih oblika države. Maksimalan razvoj moći države sa ciljem da se pripreme uslovi za njeno odumiranje to je marksistička formula (*op. cit.*, *loc. cit.*).

⁴¹ Alexander Stein, *Adolf Hitler, Schüler der Weisen von Zion*, Karlsbad 1936, prvi je putem poređenja frazeologije analizirao ideološku podudarnost nacističke ideologije sa učenjem Sionskih mudraca (v. takode R. M. Blank, *Adolf Hitler et les Protocoles des Sages de Zion*, 1938).

Prvi koji je priznao dug prema učenju *Protokola* bio je Teodor Frič, velikan nemačkog posleratnog antisemitizma. U pogovoru svom izdanju *Protokola* iz 1924. godine, on piše: Naši budući državnici i diplomate moraće od istočnjačkih nitkova da nauče čak i azbuku vladanja, a u te svrhe su *Protokoli sionskih mudraca* izvrsna priprema.

⁴² O istoriji *Protokola* v. John S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion*, 1942.

Činjenica da su *Protokoli* falsifikat za propagandu je bila nevažna. Već je ruski publicista S. A. Nilus, koji je 1905. godine objavio drugo izdanje *Protokola* na ruskom, bio itekako svestan problematične prirode ovog dokumenta, te je dodao ono što je očigledno: Da je moguće dokazati autentičnost ovog dela dokumentima ili izjavama pouzdanih svedoka, da je moguće raskrinkati ljude koji su na čelu svetske zavere... nestala bi... tajna podlost ovog spisa (prevod u: Curtiss, *op. cit.*).

Hitleru nije bio potreban nikakav Nilus da bi izveo isti trik: baš to što se ispostavilo da su *Protokoli* falsifikat i jeste bio najbolji dokaz njihove autentičnosti. Hitler dodaje i argument njihove verodostojnosti: Ono što mnogi Jevreji možda nesvesno čine, ovde je svesno obelodanjeno. A to i jeste važno (*Mein Kampf*, tom I, glava XI).

⁴³ Fritsch, *op. cit.*, [*Der Juden*] oberster Grundsatz lautet: *Alles, was dem Volke Juda nützt, ist moralisch und ist heilig*.

Protokoli su u mnogom pogledu zanimljiv dokument. Osim jeftinog majavelizma, osnovna politička odlika im je šarlatanstvo u tretiranju svakog važnijeg aktuelnog političkog pitanja. Ovaj spis je u principu antinacionalan i nacionalnu državu prikazuje kao diva na staklenim nogama. On odbacuje nacionalni suverenitet i veruje, kako je i Hitler jednom rekao, u imperiju na nacionalnom osnovu.⁴⁴ *Protokoli* se ne zadovoljavaju revolucijom u jednoj određenoj zemlji, već ciljaju na osvajanje čitavog sveta i upravljanje celim svetom. Oni jednom narodu koji je poznat po svojoj brojčanoj slabosti, narodu koji nema ni teritoriju ni državu, obećavaju da će do vlasti nad čitavim svetom moći da dođe već samim čudom organizacije. Istina, deo ubedljivosti zasnovan je i na nekim vrlo starim praznovericama. Predstava o neprekinutom postojanju neke internacionalne sekte koja još od davnih vremena sledi iste revolucionarne ciljeve veoma je stara,⁴⁵ i imala je određenu ulogu u drugorazrednoj političkoj literaturi još od Francuske revolucije, mada krajem osamnaestog veka nikome nije ni padalo na um da bi ta revolucionarna sekta, ta čudna nacija... usred drugih civilizovanih nacija mogli biti baš Jevreji.⁴⁶

Upravo je, dakle, ovaj motiv globalne jevrejske zavere iz *Protokola* masama bio najprimamljiviji, jer se tako dobro uklapao u novi odnos snaga. (Hitler je veoma rano obećao da će nacistički pokret uskoro prevazići uske granice modernog nacionalizma ;⁴⁷ zanimljivo je da je tokom rata bilo

⁴⁴ Imperije počivaju na nacionalnoj osnovi, ali je uskoro prevazilaze (*Reden*).

⁴⁵ Henri Rollin, *L'Apocalypse de Notre Temps*, Paris 1939, koji smatra da se popularnost *Protokola* može meriti jedino sa popularnošću Biblije (p. 40), ukazuje na sličnost između njih i spisa *Monita Secreta*, objavljenog 1612, a 1939. godine još uvek u prodaji na ulicama Pariza 1939; ovaj spis otkriva jezuitsku zaveru koja opravdava sve zločine i svaku upotrebu sile... Ovo je pravi udar na postojeći poredak (p. 32).

⁴⁶ Svu ovu literaturu vrlo dobro prikazuje Chevalier de Malet, *Recherches politiques et historiques qui prouvent l'existence d'une secte révolutionnaire* (1817), koji vrlo iscrpno citira ranije autore. Junaci Francuske revolucije za njega su *mannequins* neke *agence secrète*, agenti slobodnih zidara. No, slobodno zidarstvo je samo ime koje su njegovi savremenici nadenuli jednoj revolucionarnoj sekti koja postoji odvajkada i čija je politika oduvek bila da napada iz pozadine, da povlači konce marioneta koje smatra da treba da izvede na pozornicu. De Male počinje rečima: Možda je teško poverovati u plan koji je nastao još u staro doba i na kom se uvek radilo sa istom upornošću... pisci revolucije nisu Francuzi, ali nisu ni Nemci, ni Italijani, ni Englezi itd. Oni čine neku čudnu naciju koja se rada i odrasta u tami, usred drugih civilizovanih nacija, sa ciljem da ove potčini svojoj vlasti.

Za detaljnu obradu ove literature vid. E. Lesueur, *La Franc-Maçonnerie Artésienne au 18e siècle*, Bibliothèque d'Histoire Révolutionnaire 1914. Koliko su ove legende o zaveri istrajne čak i u normalnim okolnostima, može se videti iz nepregledne antimasonske šund-literature u Francuskoj, obimne skoro koliko i antisemitska. Neka vrsta priručnika svih teorija koje su u Francuskoj revoluciji videle proizvod tajnih zavereničkih društava može se naći kod G. Borda, *La Franc-Maçonnerie en France dès origines à 1815* (1908).

⁴⁷ *Reden*. V. i prepis sednice Komiteta SS-a za radnička pitanja u Vrhovnom štabu SS-a u Berlinu, 12. januara 1943, na kojoj je predloženo da se reč nacija, budući opterećena liberalističkim konotacijama, izbací iz upotrebe kao neadekvatna za germanske narode (Dokument 705-PS u: *Nazi Conspiracy and Aggression*, V, 515).

pokušaja unutar SS-a da se reč nacija izbriše iz rečnika nacionalsocijalista.) Samo još svetske sile imaju izgleda da prežive nezavisno od drugih, a samo globalna politika šansu da ostvari trajne rezultate. Sasvim je razumljivo da će takva situacija pre uplašiti manje nacije nego svetske sile. Činilo se da *Protokoli* nude rešenje koje ne zavisi od objektivnih, nepromenljivih prilika, već samo od sposobnosti organizovanja.

Drugim rečima, nacistička propaganda je u Jevrejinu koji je nadnacionalan zato što je suštinski nacionalan ⁴⁸ otkrila preteču nemačkog gospodara sveta, pa je uveravala mase da će nacije koje su prve prozrele Jevrejina i koje su prve počele da se bore protiv njega, zauzeti njegov tron. ⁴⁹ Fiks-ideja o tome kako Jevreji već vladaju svetom bila je osnov iluzije o budućoj nemačkoj dominaciji nad svetom. Na ovo je Himler mislio kada je rekao: mi deo umeća vladanja dugujemo Jevrejima, odnosno *Protokolima*, koje je Firer napamet naučio. ⁵⁰ *Protokoli* su, dakle, osvajanje sveta predstavili kao praktičnu mogućnost, čije je ostvarenje prosto pitanje nadahnuća ili lukavstva, tako da nemačkoj pobedi nad celim svetom ništa ne stoji na putu osim očigledno malog naroda, Jevreja, koji svetom vladaju iako ne poseduju instrumente nasilja, ali ni njih nije teško savladati ako se njihova tajna otkrije, a njihov metod primeni u širim razmerama.

Nacistička propaganda sažela je sve ove nove i optimističke vizije u pojam koji je nazvala *Volksgemeinschaft*, narodna zajednica. Ta nova zajednica, eksperimentalno ostvarena u nacističkom pokretu u pred-totalitarnoj atmosferi, zasnivala se na ideji apsolutne jednakosti svih Nemaca, i to ne jednakosti prava, već jednakosti prirode, kao i na ideji njihove apsolutne različitosti od svih ostalih naroda. ⁵¹ Kada su nacisti došli na vlast, ovaj pojam je postepeno gubio na značaju, da bi ustupio mesto opštem preziru prema Nemcima (koji su nacisti oduvek gajili, samo što ranije nisu baš mogli da ga pokažu) s jedne strane, ⁵² i žarkoj želji, s druge, da sopstvene

⁴⁸ *Hitler s Speeches*, prir. Baynes, p. 6.

⁴⁹ Goebbels, *op. cit.*, p. 377. Ovo obećanje, koje se nazire u celokupnoj antisemitskoj propagandi nacističkog tipa, pripremio je Hitler svojom teorijom o tome kako je Jevrejin najveća moguća suprotnost arijevcu (*Mein Kampf*, tom I, glava XI).

⁵⁰ Dosije Kersten, u Centre de Documentation Juive.

⁵¹ Rano Hitlerovo obećanje (v. *Reden*) da nikada neće priznati kako druge nacije imaju ista prava kao i Nemci, postalo je zvanična doktrina: Nacionalsocijalistički pogled na život zasnovan je na svesti o tome da su ljudi nejednaki (*Nazi Primer*, p. 5).

⁵² Tako na primer Hitler 1923. kaže: Nemački narod sastoji se jednom trećinom od heroja, jednom trećinom od kukavica, a ostatak su izdajnici (*Hitler s Speeches*, prir. Baynes, p. 76).

Po dolasku na vlast ovaj trend je postajao sve otvoreniji i brutalniji, o čemu svedoče i Gebelsove reči iz 1934: Koga narod da kritikuje? Članove partije? Ne. Ostatak nemačkog naroda? Treba da budu srećni što su još živi. Bilo bi previše da oni koji su živi samo zahvaljujući našoj milosti mogu još i da kritikuju (citirano prema Kohn-Bramstedt, *op. cit.*, pp. 178-179).

redove pojačaju arijevcima iz drugih nacija ideja koja je u nacističkoj propagandi pre dolaska na vlast igrala tek neznatnu ulogu.⁵³ *Volksgemeinschaft* je bila samo propagandna priprema za arijevske rasno društvo koje bi konačno raščistilo sa svim narodima, uključujući i Nemce.

U izvesnoj meri, ideja *Volksgemeinschaft* bila je pokušaj nacista da pariraju komunističkim obećanjima besklasnog društva. Veća propagandna vrednost onog prvog čini se očiglednom, ako zanemarimo sve ideološke implikacije. I jedni i drugi obećavali su da će ukinuti sve društvene i svojinske razlike, ali je zamisao besklasnog društva nagoveštavala da će svi biti jednaki na nivou fabričkog radnika, dok je *Volksgemeinschaft*, nagoveštavajući zaveru radi osvajanja vlasti nad svetom, pružala realnu nadu da će svaki Nemač jednom moći da postane vlasnik fabrike. No, narodna zajednica imala je još jednu prednost: ona ne zavisi od objektivnih okolnosti, ona se neće ostvariti u nekoj dalekoj budućnosti, već jedino u fiktivnom svetu pokreta.

Pravi cilj totalitarne propagande nije ubeđivanje, nego organizovanje akumulacija moći (*Machtbildung*) bez posedovanja sredstava nasilja.⁵⁴ U te svrhe originalan ideološki sadržaj može samo da bude na smetnji. Nije slučajno što dva totalitarna pokreta našeg vremena, tako užasavajuće nova po metodama vladanja i ingeniozna u oblicima organizovanja, nikada i nisu propovedala neku novu doktrinu, što nisu smislila neku ideologiju koja nije već bila popularna.⁵⁵ Ne osvaja mase trenutni uspeh demagogije, već vidljiva stvarnost i moć žive organizacije.⁵⁶ Sjajan govornički dar nije obezbedio Hitleru položaj unutar pokreta, već je pre naveo njegove protivnike da ga potcene kao običnog demagoga; Staljin je, opet,

Tokom rata Hitler je izjavio: Ja sam samo magnet koji stalno prelazi po nemačkoj naciji i izvlači iz nje čelik. Već sam više puta rekao da će doći vreme kada će svi vredni ljudi Nemačke biti u mom taboru. A oni koji tu ne budu, ionako ništa ne vrede. Još tada je ljudima iz Hitlerovog neposrednog okruženja bilo jasno šta će se dogoditi sa onima koji ionako ništa ne vrede (v. *Der großdeutsche Freiheitskampf. Reden Hitlers vom 1.9.1939 - 10. 3. 1940*, p. 174). Himler je mislio na isto kada je rekao: Firer ne razmišlja u nemačkim, nego u germanskim okvirima (dosije Kersten, vid. gore); međutim, iz *Hitlers Tischgespräche* (p. 315ff) znamo da se on i tada sprdao čak i sa germanskom dernjavom i razmišljao u arijevskim okvirima.

⁵³ Himler u govoru vođama SS-a u Harkovu, aprila 1943. (*Nazi Conspiracy*, IV, 572ff), kaže: Ubrzo sam oformio germanski SS u raznim zemljama.... Rano, još pre dolaska na vlast, sam Hitler je anticipirao ovakvu ne-nacionalnu politiku: U nove klase gospodara primaćemo, naravno, i predstavnike drugih nacija, to jest one koji to zaslužuju zahvaljujući učesću u našoj borbi (*Reden*).

⁵⁴ Hadamovsky, *op. cit.*

⁵⁵ Heiden, *op. cit.*, p. 139: propaganda nije umeće nametanja stavova masi. To je zapravo umeće prihvatanja stavova mase.

⁵⁶ Hadamovsky, *op. cit.*, *passim*. Termin je preuzet iz Hitlerovog *Mein Kampf* (tom II, glava XI), gde se živoj organizaciji pokreta suprotstavlja mrtvi mehanizam birokratskih partija.

bio kadar da porazi i najvećeg oratora ruske revolucije, Trockog.⁵⁷ Ono po čemu se totalitarne vođe razlikuju od diktatora pre je priglupa, usredsređena pragmatičnost s kojom su iz postojećih ideologija birali elemente koji su najpogodniji kao osnov nekog drugog, sasvim fiktivnog sveta. Fikcija *Protokola* bila je pogodna koliko i fikcija trockističke zavere, jer su i jedna i druga sadržale element uverljivosti (prikrivena uloga Jevreja u prošlosti, odnosno borba za vlast između Trockog i Staljina), kog ne može da se odrekne čak ni fiktivni svet totalitarizma. Totalitarni vladari biraju iz stvarnosti elemente od kojih grade svoju fikciju, izoluju ih i generalizuju, tako da oni uopšte više ne podležu proveru putem iskustva: postaju nedostupni rasuđivanju. Elementi stvarnosti se, dakle, koriste, ali se u isto vreme i prevazilaze i u tome se sastoji umeće totalitarnih vladara. Pomoću takvih generalizacija totalitarna propaganda uspostavlja svet koji može da parira stvarnom, a čiji je, opet, glavni nedostatak to što nije logičan, konzistentan i organizovan. Konzistentnost fikcije i strogost organizacije konačno omogućavaju da generalizacija nadživi razotkrivanje mnogo određenijih laži: moć Jevreja koji bespomoćno odlaze u smrt, mračna svetska zavera trockista posle njihove likvidacije u sovjetskoj Rusiji i ubistva Trockog.

Tvrđoglavost sa kojom su se totalitarne vođe uvek držale svojih prvobitnih laži uprkos njihovoj apsurdnosti mnogo je više od sujeverne zahvalnosti onome što je pomoglo da trik upali i ne može se, bar u Staljinovom slučaju, objasniti psihologijom lažljivca, koga će uspeh učiniti sopstvenom poslednjom žrtvom. Kada se propagandne parole jednom integrišu u živu organizaciju, one se ne mogu tek tako odstraniti a da se ne slomi čitava struktura. Pretpostavku o svetskoj jevrejskoj zaveri totalitarna propaganda pretvorila je od objektivnog pitanja o kom se i moglo raspravljati u glavni element nacističke realnosti; nacisti su se *ponašali* kao da svetom zaista vladaju Jevreji, te da je potrebna protiv-zavera kako bi se svet odbranio. Za naciste rasizam više nije bio teorija sumnjive naučne vrednosti, ali teorija o kojoj se i dalje može raspravljati, nego nešto što se svakodnevno ostvaruje u intaktnoj hijerarhiji političke organizacije, u čijim bi okvirima bilo veoma nerealan osporavati tu teoriju. Slično tome, boljševizam

⁵⁷ Bila bi ozbiljna greška tumačiti totalitarne lidere prema Maksu Veberu i njegovoj kategoriji harizmatičnog vođe (v. Hans Gerth, *The Nazi Party*, u: *American Journal of Sociology*, 1940, vol. XLV; sličan nesporazum javlja se i u Heidenovoj biografiji). Gerth Hitlera opisuje kao harizmatičnog vođu birokratske partije. Već je i to, po njegovom mišljenju, dovoljno da objasni zašto ništa nije moglo da poljulja organizaciju koja se zasniva na disciplini, ma kako se flagrantno dela razlikovala od reči. (Ova razlika je, uzgred rečeno, mnogo tipičnija za Staljina, koji se trudio da uvek kaže suprotno od onoga što čini, i da čini suprotno od onoga što govori; Souvarine, *op. cit.*, p. 431).

Za izvore ovog nesporazuma v. Alfred von Martin, *Zur Soziologie der Gegenwart*, u: *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, Band 27, i Arnold Koettgen, *Die Gesetzmäßigkeit der Verwaltung im Führerstaat*, u: *Reichsverwaltungsblatt*, 1936; i jedan i drugi nacističku državu opisuju kao birokratiju sa harizmatičnim vodom.

više ne mora da dokazuje važnost klasne borbe, internacionalizma ili nespornu vezu između dobrobiti proletarijata i dobrobiti Sovjetskog Saveza; intaktna organizacija Kominterne mnogo je ubedljivija od ma kog argumenta ili puke ideologije.

Ključna prednost totalitarne propagande u odnosu na propagandu drugih partija i pokreta sastoji se u tome što njen sadržaj, bar za članove pokreta, više nije nešto objektivno o čemu se može imati lično mišljenje, već je on postao realan sastavni deo njihovih života koliko i zakoni aritmetike. U nacističkoj Nemačkoj bi osporavanje rasizma i antisemitizma u trenutku u kom ništa drugo nije bilo važno osim rasnog porekla, u kom je karijera zavisila od arijevske fizionomije (Himler je kandidate za SS birao prema fotografijama), a količina hrane od broja jevrejskih predaka, bilo ravno osporavanju sveta uopšte.

Nije potrebno dokazivati prednosti propagande koja slabom i nepouzdanom glasu svojih argumenata stalno dodaje moć organizacije,⁵⁸ te stoga takoreći spontano ostvaruje što god kaže. Neosetljiva na argumente utemeljene u onoj stvarnosti koju je pokret obećao da će promeniti, otporna na protivpropagandu koju diskvalifikuje već i činjenica što ili pripada svetu koji tromе mase ne mogu i ne žele da prihvate ili brani taj svet, ona se može opovrgnuti samo nekom drugom, jačom ili boljom stvarnošću.

Suštinske slabosti totalitarne propagande izlaze na videlo tek u trenutku poraza. Bez snage pokreta, njegovi članovi odjednom prestaju da veruju u dogmu za koju su koliko još juče bili spremni da daju život. Onog trenutka kada je pokret uništen, a sa njim i fiktivni svet koji ih je štutio, mase se vraćaju u svoje staro stanje izolovanih pojedinaca koji rado prihvataju novu ulogu u izmenjenom svetu ili, pak, ponovo tonu u svoju staru beznačajnu izlišnost. Članovi totalitarnih pokreta, krajnje fanatični dok god pokret postoji, ne žele da slede primer verskih fanatika i umru mučeničkom smrću (mada su itekako bili spremni da umru robotskom).⁵⁹ Radije će se ćutke odreći pokreta kao loše investicije i potražiti neku drugu izglednu fikciju ili će sačekati dok stara ponovo ne stekne dovoljno snage da stvori još jedan masovni pokret.

Posle rata, Saveznici su uzaludno pokušavali da među Nalcima pronađu bar jednog ubedenog nacistu koji je spreman da to i prizna u narodu čijih je 90 procenata bar u jednom trenutku iskreno podržavalo nacistе. To,

⁵⁸ Hadamovsky, *op. cit.*, p. 21. Da bi se postigli totalitarni ciljevi, potpuno je pogrešno propagirati ideologiju podučavanjem ili prisilom. Po rečima Roberta Laja, ona se ne može niti preneti niti naučiti, već samo uvežbavati i upražnjavati (v. *Der Weg zur Ordnung*, s.a.).

⁵⁹ R. Hen, jedan od istaknutih politikologa iz redova nacistа, ovo nepostojanje doktrine ili čak zajedničkog sistema ideala i uverenja u pokretu tumači u svom delu *Reichsgemeinschaft und Volksgemeinschaft*, Hamburg 1935: Sa stanovišta narodne zajednice, svaka zajednica zasnovana na ma kakvim vrednostima je destruktivna (p. 83).

međutim, ne treba uzeti tek kao znak ljudske slabosti ili prostačkog oportunizma. Nacizam je ideologija koja je do te mere bila realizovana da je njen sadržaj prestao da postoji kao nezavisni sistem doktrina, kao tvorevina intelekta. Gotovo ništa, a ponajmanje fanatizam sledbenika, nije preživelo uništenje stvarnosti.

II: *Organizaciona priprema totalitarne vlasti*

ZA RAZLIKU od njihovog ideološkog sadržaja i propagandnih parola, organizacioni oblici totalitarnih pokreta sasvim su novi.⁶⁰ Njihov je zadatak da laži kojima se služila propaganda pokretâ, laži ispredene oko jedne središnje fikcije – jevrejske zavere, ili zavere trockista, trista porodica i sl. prevedu u opipljivu stvarnost, da čak i u netotalitarnim uslovima izgrade društvo čiji članovi žive i rade u skladu sa pravilima fiktivnog sveta. Dok naizgled slične partije i pokreti, fašisti ili socijalisti, nacionalistički ili komunistički pokreti, svoju propagandu potkrepljuju terorizmom čim dostignu određeni stepen radikalnosti (a on uglavnom zavisi od stepena očajanja članova), totalitarni pokret propagandu zaista ozbiljno shvata, a ta ozbiljnost mnogo više zastrašuje zbog načina na koji on organizuje sledbenike nego zbog fizičke likvidacije protivnika. Organizacija i propaganda (pre nego teror i propaganda) dve su strane iste medalje.⁶¹

Najoriginalniji organizacioni izum pokretâ u doba pre dolaska na vlast jeste osnivanje frontovskih organizacija, odnosno razlikovanje članova partije od simpatizera. U poređenju sa ovom, druge totalitarne metode, kao postavljanje funkcionera odozgo i kasniji monopol na imenovanje funkcionera, od manjeg su značaja. Takozvani princip vođe sam po sebi nije totalitaran; on je neke svoje odlike pozajmio od autoritarnih režima i vojnih diktatura, što je u velikoj meri doprinelo zamagljivanju i potcenjivanju suštine totalitarizma. Da funkcioneri koji su postavljeni odozgo imaju pravi autoritet i odgovornost, ovo bi bio već neki tip hijerarhije u kojoj autoritet i moć podležu zakonima. Isto to važi i za organizovanje vojske i uspostavljanje vojne diktature; ovde su apsolutna moć komandovanja od vrha naniže i apsolutna poslušnost od dna naviše primerene situaciji krajnje opasnosti u borbi, pa zato i nisu totalitarne. Hijerarhijski organizovano prenošenje naredbi znači da naredbodavčeva moć zavisi od čitave hijerarhije u okviru koje on dela. Svaka hijerarhija, ma koliko autoritarno

⁶⁰ Raspravljajući o odnosu *Weltanschauung*-a i organizacije, Hitler tvrdi da je normalno što su nacisti od drugih grupa i partija preuzeli narodnosnu ideju (*die völkische Idee*) i ponahali se kao da su njeni jedini zagovornici zato što su bili prvi koji su na njoj zasnovali borbenu organizaciju sa praktičnim ciljevima (*op. cit.*, tom II, glava V).

⁶¹ v. Hitler, poglavlje Propaganda i organizacija, u: *op. cit.*, tom II, glava XI.

orijentisana, i svaka linija komandovanja, ma kako proizvoljan ili surov bio sadržaj naredbi, teži postizanju stabilnosti i može da ograniči totalnu moć vođe totalitarnog pokreta.⁶² Da se poslužimo nacističkim jezikom, dinamična, uvek drugačija volja Firerova znači, ne njegove naredbe, reč koja bi mogla da implicira fiksiran i definisan autoritet postaje vrhovni zakon totalitarne države.⁶³ Samo zbog pozicije koju totalitarni pokret, zahvaljujući svojoj specifičnoj organizaciji, dodeljuje vođi, samo zbog značaja koju njegova funkcija ima za pokret, princip vođe pridobija totalitarni karakter. Ovo potvrđuje i činjenica da se i u Hitlerovom i u Staljinovom slučaju pravi princip vođe kristalisao vrlo sporo, i paralelno sa progresivnom totalitarizacijom pokreta.⁶⁴

Anonimnost koja u velikoj meri doprinosi neobičnosti čitavog fenomena zamagljuje početke ove nove organizacione strukture. Ne znamo ko je prvi došao na pomisao da organizuje simpatizere u frontove, ko je u neodređenim masama simpatizera na koje su sve partije uglavnom računale na dan izbora, ali su ih inače smatrale isuviše amorfnima da bi ih formalno primile u članstvo video ne samo rezervu iz koje može da regrutuje članove partije, nego upravo onu presudnu snagu. Prve organizacije simpatizera stvorili su komunisti: to su, na primer, Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza ili Crvena pomoć, koje su se vremenom razvile u frontove, ali is-

⁶² Himlerov hitan zahtev da se ne izdaju nikakve uredbe koje bi definisale pojam jevrejstva jedan je ovakav primer; jer svim tim glupavim određenjima samo ćemo sebi vezati ruke (Nimberški dokument br. 626, pismo Bergeru od 28. jula 1942, fotokopija u Centre de Documentation Juive).

⁶³ Formulacija Firerova volja je vrhovni zakon može se naći u svim zvaničnim pravilnicima partije i SS-a. Najbolji izvor za ova pitanja je Otto Gauweiler, *Rechtseinrichtungen und Rechtsaufgaben der Bewegung*, 1939.

⁶⁴ Heiden, *op. cit.*, p. 292, ukazuje na sledeću razliku između prvog i svih potonjih izdanja *Mein Kampf*: prvo izdanje predlaže da se partijskim funkcionerima tek posle naimenovanja dodeli neograničena vlast i autoritet; sva kasnija izdanja govore o naimenovanju partijskih funkcionera odozgo, od strane prvog nadređenog funkcionera. Naravno, za stabilnost totalitarnih režima naimenovanje odozgo je mnogo važniji princip nego neograničena vlast i autoritet naimenovanih funkcionera. U praksi, vlast nižeg funkcionera bitno je ograničena apsolutnim suverenitetom Vođe (v. dole).

Za Staljina, koji dolazi iz zavereničkog aparata boljševičke partije, postavljanje činovnika partijske mašinerije bilo je pitanje akumulacije lične moći. (Pa ipak je tek tridesetih godina, nakon što je proučio Hitlerov primer, naredio mu se obraćaju sa Vođa.) Trebalo bi, istini za volju, priznati da je po ovom pitanju mogao da se pozove i na Lenjinovu teoriju po kojoj istorija svih zemalja pokazuje da je radnička klasa, prepuštena sama sebi, u stanju da razvije jedino sindikalnu svest, te da njeno rukovodstvo stoga mora da dode spolja (*Šta da se radi?*, prvi put objavljeno 1902, u: *Collected works*, tom IV, knj. II). Lenjin je Komunističku partiju smatrao najprogresivnijim delom radničke klase, a u isto vreme i polugom političkog organizovanja koja upravlja čitavim proletarijatom, dakle organizacijom izvan i iznad klase (W. H. Chamberlin, *The Russian Revolution 1917-1921*, New York 1935, II, 361). Ipak, Lenjin nije osporavao važnost unutarpartijske demokratije, mada je naginjao tome da demokratiju ograniči samo na radničku klasu.

prva nisu bile ništa više od onoga što im ime kaže – skup simpatizera koji obezbeđuju finansijsku ili neku drugu (recimo, pravnu) pomoć. Hitler je bio prvi koji je rekao da mase koje su pridobijene putem propagande pokret treba da podeli u dve kategorije: simpatizere i članove. Iako već sama po sebi interesantna, ova razlika je još značajnija zato što počiva na jednom mnogo opštijem stavu, prema kom je većina naroda isuviše lenja i nedovoljno hrabra i za šta više od pukog teoretskog uvida, a da je samo manjina spremna da se bori za svoja uverenja.⁶⁵ Stoga je Hitler prvi i razvio ciljanu politiku stalnog širenja redova simpatizera, dok je u isto vreme strogo ograničio broj članova.⁶⁶ Ova predstava o manjini članova partije okruženoj većinom simpatizera veoma je slična kasnijoj realnosti frontova – termin koji zaista verno odražava njihovu pravu funkciju i ukazuje na odnos između članova i simpatizera: jer, frontovi simpatizera nisu ništa manje važni za funkcionisanje pokreta nego što su to pravi članovi.

Frontovi okružuju članove pokreta zaštitnim zidom i tako ih dele od spoljnog, normalnog sveta; u isto vreme, oni predstavljaju i most koji članove partije spaja sa normalnim svetom, most bez kog bi članovi pre no što pokret dođe na vlast isuviše jasno osećali razlike između svojih stavova i stavova običnih ljudi, između fiktivnosti sopstvenog i stvarnosti običnog sveta. Tokom borbe pokreta za vlast ingenioznost ovog sredstva dokazuje se time što frontovi ne samo da izoluju članove, već im nude i privid spoljne normalnosti, koji njih od uticaja prave stvarnosti brani mnogo efektivnije nego puka indoktrinacija. Upravo razlika između njegovih stavova i stavova simpatizera u nacisti ili boljševiku učvršćuje veru u fiktivnu sliku sveta, jer simpatizer, konačno, ima ista uverenja, mada u normalnijem, znači manje fanatičnom, a smušenijem obliku. Tako se članu partije čini da je svako koga pokret nije izričito žigosao kao neprijatelja (Jevrejini, kapitalista itd.) automatski na njegovoj strani, da je svet pun tajnih saveznika koji nikako da već jednom prikupe neophodnu snagu i volju da izvuku logične zaključke iz svojih ubeđenja.⁶⁷

S druge strane, prvo što ostatak sveta vidi od totalitarnog pokreta opet su frontovi. Simpatizeri, koji su po svemu i dalje bezazleni sugrađani u netotalitarnom društvu, teško da se mogu proglasiti priglupim fanaticima; pre-

⁶⁵ Hitler, *op. cit.*, tom II, glava XI.

⁶⁶ *ibid.* Ovaj princip strogo je sproveden otkako su nacisti došli na vlast. Od sedam miliona članova Hitlerove mladeži, 1937. godine je samo 50.000 primljeno u Partiju (v. predgovor H. L. Childsa za knjigu *The Nazi Primer*). Upor. i Gottfried Neesse, Die verfassungsrechtliche Gestaltung der Ein-Partei, u: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1938, Band 98, p. 678: Čak i Sve-partija nikako ne sme da naraste toliko da obuhvati čitavo stanovništvo. Ona je totalna zbog svog ideološkog uticaja na naciju.

⁶⁷ v. razliku koju Hitler povlači između radikalnih ljudi, koji su jedini spremni da postanu članovi partije, i stotine hiljada simpatizera koji su prevelike kukavice da bi podneli neophodne žrtve (*op. cit.*, *loc. cit.*).

ko njih pokreti svoje fanatične laži čine nešto prihvatljivijima, preko njih mogu da šire propagandu na blaži, manje radikalna način, sve dok čitava atmosfera ne bude zatrovana totalitarnim elementima koji su već prepoznatljivi kao takvi, ali izgledaju kao normalne političke reakcije ili stavovi. Simpatizerske organizacije obavijaju totalitarne pokrete izmaglicom normalnosti i pristojnosti, koja članove zavarava po pitanju prave prirode spoljnog sveta, kao što i spoljni svet zavarava po pitanju prave prirode pokreta. Frontovi funkcionišu u oba smera: kao fasada totalitarnog pokreta za netotalitarni svet, i kao fasada ovog sveta za unutrašnju hijerarhiju pokreta.

Još je upadljivije to što se ovaj odnos ponavlja na različitim nivoima unutar samog pokreta. Kao što su članovi partije povezani sa simpatizerima, ali i odvojeni od njih, tako su i elitne formacije pokreta povezane sa običnim članovima, ali i odvojene od njih. Kao što je simpatizer još uvek običan stanovnik spoljnog sveta koji je totalitarnu veru prihvatio onako kako se prihvata program bilo koje partije, tako i običan pripadnik nacističkog ili boljševičkog pokreta još uvek umnogom pripada svetu koji ga okružuje: njegove profesionalne i socijalne veze još uvek nisu apsolutno određene članstvom u partiji, mada on za razliku od pukog simpatizera možda shvata da će u slučaju sukoba između odanosti partiji i zahteva privatnog života ono prvo biti presudno. Pripadnik neke militantne grupe, s druge strane, u potpunosti se identifikuje sa pokretom; on nema profesiju niti privatni život koji bi bio nezavisan od pokreta. Kao što simpatizeri obrazuju zaštitni zid oko članova pokreta i za ove predstavljaju spoljni svet, tako i obični članovi okružuju radikalno jezgro i predstavljaju za njega normalan spoljni svet.

Velika prednost ovakve strukture je u tome što ona ublažava drastičnost jedne od osnovnih totalitarnih postavki: da je svet podeljen u dva ogromna neprijateljska tabora, a jedan od njih je pokret, koji može i mora da se bori za čitav svet. Tvrdnja koja otvara vrata neselektivnoj agresivnosti totalitarnih režima čim oni dođu na vlast. Putem brižljivo stepenovane hijerarhije radikalnosti, u kojoj svaki nivo za onaj viši predstavlja sliku netotalitarnog sveta zato što je manje radikalna a njegovo članstvo ne tako totalno organizovano, šok užasavajuće i monstruozne totalitarne podvojenosti umanjuje se i nikad se do kraja ne oseti; ovaj tip organizacije sprečava članove da se neposredno sukobe sa spoljnim svetom, čija netrpeljivost za njih ostaje puka ideološka pretpostavka. Oni su tako dobro zaštićeni od stvarnosti netotalitarnog sveta da neprestano potcenjuju ogroman rizik totalitarne politike.

Nema sumnje da totalitarni pokreti zatečeno stanje negiraju mnogo radikalnije od bilo koje ranije revolucionarne partije. Ovu radikalnost, koja masovnim organizacijama naizgled ne odgovara, oni sebi mogu da dozvole zato što njihova organizacija nudi privremenu zamenu za običan, ne-

politički život, koji totalitarizam u stvari i teži da uništi. Čitav svet nepolitičkih društvenih odnosa, od kojih je profesionalni revolucionar sebe ili morao da izoluje ili koje je morao da prihvati onakvima kakvi su, u pokretu postoji u obliku manje radikalnih grupa; unutar ovog hijerarhijski organizovanog sveta, borci za osvajanje sveta i svetsku revoluciju nikada nisu izloženi šoku koji jaz između revolucionarnih uverenja i normalnog sveta neminovno proizvodi. Pokreti u svojoj revolucionarnoj fazi, u vreme pre dolaska na vlast, mogu da privuku tako mnogo običnih filistara zato što njihovi članovi žive u sumanutom prividu normalnosti; članovi partije su okruženi normalnim svetom simpatizera, a elitne formacije normalnim svetom običnih članova.

Druga prednost ove matrice jeste to što se ona može beskonačno ponavljati i što organizaciju održava u stanju bezobličnosti, koje omogućava stalno umetanje novih slojeva i određivanje novih stepena radikalnosti. Čitava istorija nacističke partije može se prikazati prema stvaranju novih formacija unutar nacističkog pokreta. SA (*Sturmabteilung*), jurišni odred, osnovan 1922, bio je prva nacistička formacija koja je trebalo da bude militantnija od same partije;⁶⁸ godine 1926. osnovan je SS (*Schutzstaffel*), zaštitni ešelon, kao elitna formacija SA-a; tri godine kasnije, SS je odvojen od SA-a i stavljen pod Himlerovu komandu; Himleru je trebalo samo nekoliko godina da istu igru ponovi i unutar SS-a. Jedna za drugom, jedna militantnija od prethodne, osnivane su najpre udarne trupe,⁶⁹ potom Mrtvačke glave (*Totenkopfverbände*), stražarni odredi u koncentracionim logorima, koji su kasnije ujedinjeni u Oružani SS (*Waffen-SS*), i konačno Služba bezbednosti (*Sicherheitsdienst*) ideološka obaveštajna služba Partije i njena desna ruka u sprovođenju negativne populacione politike, kao i Služba za pitanja rase i raseljavanje (*Rasse- und Siedlungswesen*), čiji su zadaci bili pozitivnog tipa sve su se one razvile iz Opšteg SS-a (*die Allgemeine SS*), čiji su članovi, sa izuzetkom višeg rukovodilačkog kadra, zadržavali svoja civilna zanimanja. Za sve ove nove formacije, član Opšteg SS-a bio je što i pripadnik SA-a za pripadnika SS-a, ili član partije za pripadnika SA-a, ili, pak, član fronta za člana partije.⁷⁰ Sada je Opšti SS

⁶⁸ v. Hitler, poglavlje o SA u: *op. cit.*, tom II, glava IX, drugi deo.

⁶⁹ U prevodu nemačkog *Verfügungstruppe* (posebne trupe SS-a koje je u početku trebalo da stoje Hitleru na raspolaganju) kao udarne trupe (*shock troops*), držim se O. C. Gilesu, *The Gestapo*, Oxford Pamphlets on World Affairs, br. 36, 1940.

⁷⁰ Najvažniji izvor za organizaciju SS-a i njenu istoriju je Himlerov spis *Wesen und Aufgabe der SS und der Polizei* u: *Sammelhefte ausgewählter Vorträge und Reden*, 1939. Tokom rata, kada su redovi *Waffen-SS*-a zbog gubitaka na frontu morali da se popune regrutima, *Waffen-SS* je do te mere izgubio svoj elitni karakter unutar SS-a da je sada Opšti SS, to jest viši rukovodilački kadar, ponovo predstavljao pravu elitu pokreta.

Vrlo informativan dokumentarni materijal za ovu poslednju fazu SS-a može se naći u arhivima Huverove biblioteke (Hoover Library, Himmler File, Folder 278). On pokazuje da

imao zadatak ne samo da čuva... tekovine nacionalsocijalizma, nego i da sprečava članove svih posebnih kadrova SS-a da se odvoje od pokreta.⁷¹

Ova nestalna hijerarhija, sa stalnim dodavanjem novih slojeva i pomeranjem centara moći, dobro je poznata iz tajnih nadzornih organa, tajne policije ili špijunskih službi, gde je uvek potrebna nova kontrola da bi se kontrolisali kontrolori. U doba pre dolaska na vlast, totalna špijunaža još uvek nije moguća; no nestalna hijerarhija, nalik hijerarhiji tajnih službi, omogućava da se čak i bez stvarne vlasti, prostim umetanjem novih, još radikalnijih slojeva, degradira svaki red ili grupa koja se koleba ili pokazuje znake manje radikalnosti, čime se starija grupa automatski upućuje ka frontovskim organizacijama, dalje od središta pokreta. Tako su elitne formacije nacista isprva bile unutarpartijske organizacije: kada se učinilo da partija gubi na radikalnosti, SA se izdigao na poziciju superpartije, da bi ga onda iz sličnih razloga smenio SS.

Vojni značaj totalitarnih elitnih formacija, posebno SA-a i SS-a, ponekad se precenjuje, dok se njihova čisto unutarpartijska uloga zanemaruje.⁷² Nijedna od crnokošuljaških organizacija nije osnovana u specifične odbrambene ili napadačke svrhe, mada se zaštita rukovodilaca ili običnih članova partije često navodi kao izgovor.⁷³ Nacističke i fašističke

je SS počeo da regrutuje kako strane radnike, tako i domaće stanovništvo, i to svesno oponašajući metode i pravila francuske Legije stranaca. Regrutovanje među Nemcima zasnilo se na jednoj Hitlerovoj (inače neobjavljenoj) naredbi iz decembra 1942, prema kojoj klasu iz 1925. treba otkomandovati u *Waffen-SS* (piše Himler Bormanu). Izgleda da su se regrutacija i mobilizacija odvijale na dobrovoljnom osnovu. Prave razmere mogu se videti na osnovu brojnih izveštaja voda SS-a kojima je ovaj zadatak bio poveren: jedan od 21. jula 1943. opisuje kako je policija opkolila zgradu u kojoj je trebalo da budu regrutovani francuski radnici, a Francuzi prvo zapevaju Marseljezu, pa zatim počnu da iskaču kroz prozore. Ni slični pokušaji među nemačkom omladinom nisu bili mnogo ohrabrujući. Iako su bili pod izuzetnim pritiskom, iako im je rečeno da neće valjda da se pridruže onoj prljavoj stoci, samo se 18 od 220 članova Hitlerove mladeži prijavilo na dužnost (sudeći prema izveštaju od 30. aprila 1943, koji je podneo Hojsler, upravnik Centra za mobilizaciju Jugozapad *Waffen-SS-a*); svi drugi radije su se priključili Vermahtu. Moguće je da je na njihovu odluku uticalo i to što je SS imao veće gubitke nego Vermaht (v. Karl. O. Paetel, *Die SS*, u: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, januar 1954). No, ovaj faktor sigurno nije bio presudan, što dokazuje i sledeći slučaj. Još januara 1940. Hitler je naredio prebacivanje ljudi iz SA-a u *Waffen-SS*; rezultati za Kenigsberg (Kaliningrad), prema jednom sačuvanom izveštaju, bili su sledeći: 1807 pripadnika SA-a bilo je određeno za policijsku službu, a od njih se 1094 nije javilo, 631 je bio proglašen nesposobnim, a 82 sposobnim za službu u SS-u.

⁷¹ Werner Best, *op. cit.*, p. 99.

⁷² Ovo, međutim, nije Hitlerova krivica; on je oduvek naglašavao da samo ime SA (*Sturmabteilung*, jurišni odred) kazuje da je to tek deo pokreta, baš kao i bilo koja druga partijska formacija, propagandno odeljenje, na primer, novine, naučni instituti itd. On je takođe pokušao da razbije iluzije o eventualnom vojnom značaju paravojnih formacija, i želeo je da se obuka sprovedi u skladu sa potrebama partije, a ne u skladu sa vojnim principima (*op. cit., loc. cit.*).

⁷³ Zvaničan razlog za osnivanje SA-a bilo je obezbeđenje nacističkih skupova, dok je prvobitni zadatak SS-a bila zaštita partijskog rukovodstva.

elitne jedinice imale su paravojni karakter zato što je njima bila namenjena uloga sredstava ideološke borbe pokreta ⁷⁴ protiv raširenog pacifizma u Evropi posle Prvog svetskog rata. Za totalitarizam je mnogo važnije bilo da, kao izraz borbenosti, ⁷⁵ osnuje lažnu vojsku koja će što je više moguće odgovarati onome kako pacifisti zamišljaju vojsku (nesposobni da shvate ustavnu ulogu vojske, pacifisti su sve vojne institucije proglasili bandama samovoljnih ubica), nego da raspolaže trupama dobro obučениh vojnika. SA i SS svakako su sinonimi za samovoljno nasilje i ubijanje, ali oni nisu bili onako dobro obučeni kao Crni Rajhsver, i nisu bili opremljeni za borbu protiv regularnih jedinica. Vojna propaganda bila je u posleratnoj Nemačkoj mnogo popularnija nego vojna obuka, a uniforme nisu uvećale vojni značaj paravojnih jedinica, mada su bile korisne kao jasan simptom ukidanja građanskih normi i morala; nekako su ove uniforme u velikoj mjeri olakšale savest ubicâ, ali su ih učinile spremnijima za bezuslovnu poslušnost i bespogovorno pokoravanje autoritetu. Uprkos ovom vojničkom kindurenju, kao prva je likvidirana ona partijska frakcija nacista koja je bila pre svega nacionalistički i militantno orijentisana, i koja stoga paravojne jedinice nije smatrala pukim partijskim formacijama, već ilegalnim pojačanjem Rajhsvera (ograničenog Versajskim ugovorom). Nakon što su nacisti došli na vlast, Rem, vođa SA-a, zaista je sanjario, pa i pregovarao o uključanju svog SA-a u Rajhsver. Ubio ga je Hitler, zato što je pokušao da novi nacistički režim pretvori u vojnu diktaturu.⁷⁶ Nekoliko godina ranije, kada je Rema, prvog vojnika, koji je zahvaljujući ratnom iskustvu i iskustvu u organizovanju Crnog Rajhsvera trebalo da bude neizostavan za svaki ozbiljan program vojne obuke, otpustio sa položaja šefa SA-a, a zadatak reorganizovanja SS-a poverio Himleru, čoveku koji se nimalo nije

⁷⁴ Hitler, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁷⁵ Ernst Bayer, *Die SA*, Berlin 1938; prevod citiran prema: *Nazi Conspiracy*, IV.

⁷⁶ Remova autobiografija jasno pokazuje kako se malo njegovo političko uverenje podudaralo sa uverenjima nacista. On je oduvek želeo vojničku državu, *Soldatenstaat*, i stalno je insistirao na primatu vojnika u odnosu na političara (*op. cit.*, p. 349). Njegov netotalitaran stav, ili pre njegovu nesposobnost da shvati totalitarizam i njegovu pretenziju na totalno, dokazuje i sledeći odeljak: Ne vidim zašto bi ove tri stvari bile nespojive: moja odanost nasledniku loze Vitelsbaha i nasledniku bavarske krune, moje poštovanje prema generalkvartirmajstoru svetskog rata [t.j. Ludendorfu], koji danas otelovljuje savest nemačkog naroda, i moje prijateljstvo sa pretečom i nosiocem političke borbe, Adolfom Hitlerom (p. 348). Rema je konačno koštalo glave to što je, po dolasku nacista na vlast, sanjario o fašističkoj diktaturi po uzoru na italijanski režim, u kojoj bi NSDAP raskinula okove partije i sama postala država, a to je Hitler upravo i hteo da izbegne po svaku cenu (vid. Ernst Röhm, *Warum SA?*, govor diplomatskom koru, decembar 1933. u Berlinu, bez datuma).

Unutar nacionalsocijalističke partije, mogućnost zavere SA-a i Rajhsvera protiv vladavine SS-a i policije očigledno nikada nije bila u potpunosti zaboravljena. Godine 1942. Hans Frank, guverner Poljske, osam godina posle ubistva Rema i generala Šlajhera, osumnjičen je da želi da posle rata... otpočne najveću borbu za pravdu [protiv SS-a] uz pomoć oružanih snaga i SA-a (*Nazi Conspiracy*, VI, 747).

razumeo u vojna pitanja, Hitler je već jasno dao na znanje da takve tendencije nisu poželjne u nacističkom pokretu.

Osim značaja koji su elitne formacije imale za organizacionu strukturu pokreta, gde su objedinjavale jezgra različitog stepena militantnosti, njihov paravojni karakter treba posmatrati u sklopu sa drugim profesionalnim organizacijama pri partiji, kao što su organizacije prosvetnih radnika, advokata, lekara, studenata, univerzitetskih profesora, radnika ili razna strukovna udruženja. Sve one su prvenstveno bile duplikati postojećih netotalitarnih profesionalnih udruženja, paraprofesionalne kao što su jurišni odredi bili paravojni. Isto tako su i evropske komunističke partije, što su se više pretvarale u ogranke boljševičkog pokreta u Moskvi, sve više koristile svoje frontovske organizacije kao konkurenciju postojećim čisto profesionalnim grupama. S tog aspekta, razlika između nacista i boljševika sastoji se samo u tome što su nacisti paraprofesionalne organizacije smatrali delovima partijske elite, dok su komunisti iz njih radije regrutovali snage za frontove. Pokretima je važno da, čak i pre no što dođu na vlast, odaju utisak da su u njihovim redovima zastupljeni svi segmenti društva. (Konačni cilj nacističke propagande bio je da čitav nemački narod pretvori u organizaciju simpatizera.⁷⁷) Nacisti su u ovoj igri otišli korak dalje, pa su izmislili čitavu seriju lažnih odeljenja, kao što je odeljenje za inostrane poslove, školstvo, kulturu, sport itd, koja su organizovali po uzoru na regularne organe državne uprave. Profesionalna vrednost ovih institucija bila je zanemarljiva koliko i značaj jurišnih odreda, imitacije vojske, ali zajedno oni su činili savršen svet privida, u kom je svaki segment realnosti netotalitarnog sveta bila ropski kopiran, samo kao sprdnja.

Tehnika udvostručavanja, svakako beskorisna za dolazak na vlast, pokazala se krajnje plodnom kod potkopavanja postojećih institucija, kao i kod podrivanja zatečenih prilika,⁷⁸ čemu totalitarne organizacije po pravilu naginju više nego otvorenom demonstriranju sile. Ako je zadatak pokretâ da se kao polipi prilepe za svaku poziciju moći,⁷⁹ onda oni moraju biti spremni da preuzmu bilo kakav konkretan položaj u društvu i politici. U skladu sa pretenzijom na totalnu dominaciju, svaka organizovana grupa netotalitarnog društva u pokretu izaziva neodoljivu želju za uništavanjem; za svaku je, da tako kažemo, potrebno specifično sredstvo destrukcije. Praktična vrednost lažnih organizacija izašla je na videlo kada su nacisti preuzeli vlast i kada se ispostavilo da su spremni da unište postojeću organizaciju prosvetnih radnika osnivanjem druge organizacije

⁷⁷ Hitler, *op. cit.*, tom II, glava XI, tvrdi da propaganda pokušava da celom narodu nametne doktrinu, dok organizacija uključuje tek relativno mali deo njegovih militantnijih pripadnika (upor. takode i G. Neesse, *op.cit.*).

⁷⁸ Hitler, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁷⁹ Hadamovsky, *op. cit.*, p. 28.

prosvetnih radnika, postojeće udruženje advokata udruženjem advokata koje štite nacisti itd. Bili su u stanju da preko noći promene čitavu strukturu nemačkog društva, a ne samo politički život, upravo zato što su pripremili vernu kopiju društva unutar sopstvenih redova. Tako je i zadatak paravojnih formacija bio završen tek kada je regularna vojna hijerarhija u poslednjim fazama rata mogla da potpadne pod komandu generala SS-a. Tehnika ove koordinacije bila je ingeniozna i neumoljiva, kao što je i opadanje profesionalnih standarda bilo brzo i radikalno, mada su se rezultati mnogo neposrednije osetili na visoko tehnologizovanom i specijalizovanom polju rata nego ma gde drugde.

Ako značaj paravojnih formacija za totalitarne pokrete ne treba tražiti u njihovoj sumnjivoj vojnoj vrednosti, ne treba ga u potpunosti tražiti ni u njihovom navodnom oponašanju regularne vojske. Kao elitne formacije, one su mnogo strože izdvojene iz društva nego bilo koja druga grupa. Nacisti su vrlo rano shvatili prisnu vezu između radikalne militantnosti i radikalnog odvajanja od svega normalnog; pripadnici jurišnih odreda nikad nisu bili raspoređivani na dužnost u svoje rodne krajeve, a aktivni kadar SA-a je u doba pre dolaska na vlast (kao, uostalom, i SS za vreme vladavine nacista) bio tako mobilan i tako se brzo menjao da nikako nije mogao da se navikne na bilo koji deo običnog sveta niti da u njemu pusti koren.⁸⁰ Ove jedinice bile su organizovane po uzoru na bande kriminalaca, a korišćene su za organizovano ubijanje.⁸¹ Pripadnici više partijske hijerarhije razmetali su se ovim ubicama i javno ih podržavali, tako da zbog tog otvorenog saučesništva članovi skoro da i nisu mogli da napuste pokret, čak i pre njegovog dolaska na vlast i čak i ako im bivši drugari nisu pretili, kao što najčešće jesu. U tom pogledu, funkcija elitnih formacija je sasvim suprotna od funkcije frontova: dok su potonji pokretu davali privid ugleda i ulivali poverenje, elitne formacije su svakom članu partije, čineći od njega saučesnika u zločinu, stavljali na znanje da je jednom za svagda napustio normalan svet koji osuđuje ubistvo, te da će se od sada smatrati odgovornim za sve zločine koje elita počini.⁸² Ovo se može postići čak i

⁸⁰ Za Mrtvačke glave SS-a važila su sledeća pravila: 1. Nijedna brigada ne sme da ide na dužnost u kraj iz kog potiče. 2. Svaku jedinicu treba promeniti posle tri nedelje službe. 3. Članove nikada ne treba slati u patrolu same ili ikada u javnosti pokazivati simbole mrtvačkih glava (v. *Secret Speech by Himmler to the German Army General Staff 1938*; objavio American Committee for Anti-Nazi Literature; ovaj govor je, međutim, održan 1937; v. *Nazi Conspiracy*, IV, 616, ali tu su objavljeni samo delovi).

⁸¹ Hajnrih Himler (*Die Schutzstaffel als antibolschewistische Kampforganisation*: Aus dem Schwarzen Korps, br. 3) javno je rekao: Znam da u Nemačkoj ima ljudi kojima pozli kada vide ovaj crni šinjel. Mi to razumemo i ne očekujemo da nas baš mnogo ljudi voli.

⁸² U govorima SS-u, Himler je uvek naglašavao počinjene zločine i priznavao njihovu ozbiljnost. Za likvidiranje Jevreja je, na primer, znao da kaže: Hoću sasvim otvoreno da razgovaram sa vama i o jednom veoma teškom pitanju. Među nama o tome treba govoriti

pre dolaska na vlast, tako što rukovodstvo sistematski prihvata odgovornost za sve zločine i ne ostavlja prostora sumnji da su oni počinjeni u interesu pokreta.

Veštačko stvaranje stanja sličnog građanskom ratu, čime su nacisti iznudili dolazak na vlast, ima još jednu veliku prednost, osim što stvara nered, za ovakav pokret ionako uvek koristan. Za pokret je organizovano nasilje najefikasniji od mnogih zaštitnih zidova koji okružuju njegov fiktivni svet, čija se stvarnost dokazuje time što se član boji da napusti pokret više nego što se boji posledica učestvovanja u ilegalnim akcijama, time što se sigurnije oseća kao član nego kao protivnik. Osećaj sigurnosti proizilazi iz organizovanog nasilja kojim elitne formacije štite članove partije od spoljnog sveta, i važan je za integritet fiktivnog sveta organizacije koliko i strah od njenog terora.

U središtu pokreta, kao motor koji ga pokreće, nalazi se Voda. On je od elitnih formacija odvojen uskim krugom posvećenih, koji oko njega šire auru nedokučive misterije, njegove neshvatljive natprirodne moći.⁸³ Položaj Vođe unutar tog uskog kruga zavisi od njegove sposobnosti da stalno spletkari među pripadnicima kruga i od veštine da stalno menja kadar. Svoj uspon do pozicije vođe on duguje izvanrednoj sposobnosti da izlazi na kraj sa borbama za vlast unutar partije, a ne toliko svojim demagoškim ili birokratsko-organizacionim sposobnostima. On se od ranijih tipova diktatora razlikuje po tome što u njegovoj borbi za vlast unutar partije golo nasilje ne igra skoro nikakvu ulogu. Hitleru nisu bili potrebni ni SA ni SS da bi osigurao svoju poziciju vođe nacističkog pokreta; naprotiv, Rem, šef SA-a, koji je mogao da računa na lojalnost svojih podređenih, bio je jedan od Hitlerovih neprijatelja iz redova partije. Staljin je pobedio Trockog, koji ne samo da je bio daleko popularniji među masama, nego je, kao šef Crvene armije, imao u rukama najveći potencijal moći sovjetske Rusije u tom trenutku.⁸⁴ Osim toga, nije Staljin bio najveći organizacioni

sasvim otvoreno, ali u javnosti nikako. O likvidiranju poljske inteligencije kaže: ...ovo treba da čujete, ali odmah da zaboravite... (*Nazi Conspiracy*, IV, 558 i 553).

Gebels, *op. cit.*, p. 266, primećuje u sličnom maniru: Posebno smo u jevrejskom pitanju zauzeli stav od koga nema odstupanja... Iskustvo nas uči da se pokret i narod koji spali sve mostove za sobom bori s mnogo većom rešenošću od onih koji još uvek imaju odstupnicu.

⁸³ Souvarine, *op. cit.*, 648. Način na koji su totalitarni pokreti privatni život svojih vođa (Hitlera i Staljina) držali u potpunoj tajnosti drastično se razlikuje od važnosti koju demokratije pridaju prikazivanju privatnih života svojih predsednika, kraljeva, premijera i drugih. Totalitarni metodi ne dozvoljavaju identifikaciju zasnovanu na uverenju da je i najviši od nas ipak samo ljudsko biće.

Souvarine, *op. cit.*, p. xiii, citira najčešće etikete koje krase Staljina: Staljin, misteriozni domaćin Kremlja, Staljin, nedokučiva ličnost, Staljin, komunistička sfiga, Staljin, enigma, nerazrešiva misterija itd.

⁸⁴ Da je [Trocki] rešio da izvede vojni udar, možda je mogao da pobeđi trijumvirat. No, on je napustio položaj i ne pokušavši da pridobije vojsku koju je stvorio i vodio sedam godina (Isaac Deutscher, *op. cit.*, p. 297).

talent, najsposobniji birokrata ruske revolucije, nego Trocki.⁸⁵ S druge strane, i Hitler i Staljin bili su majstori za detalje, i u ranim fazama svojih karijera skoro potpuno su se posvetili kadrovskim pitanjima, tako da posle nekoliko godina jedva da je bilo i jednog važnijeg čoveka koji svoj položaj nije dugovao njima.⁸⁶

No, takve lične sposobnosti, mada svakako neophodne za početak karijere, a čak i kasnije sve samo ne beznačajne, više nisu od presudnog značaja kada se pokret izgradi, kada afirmiše princip da je volja Vode zakon Partije, i kada se cela hijerarhija efikasno obuči za jedan jedini zadatak: da brzo prenosi Vođinu volju na sve nivoe. Kada se ovo dostigne, Vođa je nezamenjiv zato što bi čitava komplikovana struktura pokreta bez njegovih naredbi izgubila svoj *raison d'être*. No, uprkos spletkama u užem krugu, uprkos beskonačnim kadrovskim promenama, praćenim stravičnom mržnjom i ogorčenošću, uprkos ličnoj zavisti i haotičnim dvorskim revolucijama, pozicija Vode može da bude sigurna, i to ne zbog njegovog izvanrednog dara, o kom ljudi u njegovoj bližoj okolini uglavnom ne gaje velike iluzije, nego zbog iskrenog i opravdanog uverenja tih ljudi da bi bez Vode sve u trenutku moglo da propadne.

Najvažniji Vođin zadatak je da obavlja dvostruku funkciju karakterističnu za svaki sloj pokreta – da pokretu bude magičan odbrambeni bedem od spoljnog sveta, a da u isto vreme bude i most koji pokret povezuje sa svetom. Tako se on razlikuje od svih običnih partijskih vođa: on preuzima ličnu odgovornost za svako delo ili nedelo koje počini neki član ili funkcioner u svojstvu pripadnika partije. Ova potpuna odgovornost je najvažniji organizacioni aspekt takozvanog principa Vode, jer svaki funkcioner ne samo što je naimenovan od strane Vode, već je i njegovo otelovljenje, a svaka naredba treba da proističe iz tog jednog sveprisutnog izvora. Temeljna identifikacija Vode sa svakim naimenovanim funkcionerom i ovaj monopol odgovornosti za sve što se čini predstavlja najupadljiviju razliku između totalitarnog vođe i običnog diktatora ili despota. Tiranin se nikako ne bi poistovetio sa svojim podanicima, a kamoli sa svim što oni urade;⁸⁷ on može da ih iskoristi kao

⁸⁵ Komesarijat za rat je pod Trockim bio uzorna institucija, a Trockog su zvali u pomoć i u vanrednim situacijama u drugim odeljenjima (Souvarine, *op. cit.*, p. 288).

⁸⁶ Okolnosti Staljinove smrti kao da se kose sa nepogrešivošću ovih metoda. Postoji mogućnost da je Staljina, koji je pred smrt očigledno planirao još jednu veliku čistku, ubio neko iz njegove bliže okoline zato što se više niko nije osećao dovoljno sigurnim, ali se ovo uprkos mnogim naznakama ne može dokazati.

⁸⁷ Stoga je Hitler 1932. lično poslao telegram teroristima iz SA-a, kojim preuzima odgovornost za ubistvo u Potempi, mada verovatno nije imao nikakve veze s tim. (Pet pripadnika SA-a je zbog ubistva jednog Poljaka, aktiviste Komunističke partije, 9/10. avgusta 1932, osuđeno na smrt; na intervenciju Franca fon Papena kazna je ublažena na doživotnu robiju, da bi Hitler, po dolasku na vlast, amnestirao ubice. *Prim. prev.*) Ono što je ovde bilo važno jeste uspostavljanje principa identifikacije, ili, jezikom nacizma, uzajamna odanost Vode i naroda, na kojoj Rajh i počiva (Hans Frank, *op. cit.*).

žrtvenu jagnjad i rado će dopustiti kritiku na njihov račun, ne bi li sebe spasao od gneva naroda, ali će se uvek držati na apsolutnoj distanci od svih svojih podanika. Vođa, pak, ne može da trpi da mu iko kritikuje podređene, jer oni uvek delaju u njegovo ime; ako želi da ispravi sopstvene greške, on mora da likvidira one koji su ih počinili; ako želi da krivicu za svoje greške svali na druge, mora da ih ubije.⁸⁸ Jer unutar ove organizacije greška može da se objasni samo kao prevara: sigurno je prevarant preuzeo ulogu Vođe.

Zbog ove totalne odgovornosti za sve što pokret radi i zbog ove totalne identifikacije sa svakim njegovim funkcionerom, niko se nikada ne oseća odgovornim za ono što čini, niti objašnjava razloge svog delanja. Kako je Vođa monopolizovao pravo i mogućnost objašnjavanja, njega spoljni svet doživljava kao jedinu osobu koja zna šta radi, to jest kao jedinog predstavnika pokreta sa kojim se još uvek može razgovarati netotalitarnim jezikom i koji, ako mu se nešto prebaci ili ako mu se neko suprotstavi, ne može da kaže: ne pitajte mene, pitajte Vođu. Budući u središtu pokreta, Vođa može da se ponaša kao da je iznad njega. Stoga je sasvim razumljivo (i sasvim uzaludno) što ljudi iz spoljnog sveta uvek polažu nadu u lični razgovor sa Vođom. Prava tajna totalitarnog Vođe počiva u organizaciji koja njemu omogućava da preuzme potpunu odgovornost za sve zločine koje su počinile elitne formacije pokreta i da u isto vreme glumi pristođu čestitost najnaivnijeg simpatizera.⁸⁹

⁸⁸ Jedna od Staljinovih odlika... je to što svoja nedela i zločine, kao i svoje političke greške... sistematski svaljuje na pleća onih čije diskreditovanje i propast smišlja (Souvarine, *op. cit.*, p. 655). Očigledno je da totalitarni vođa može slobodno da izabere koga god poželi da oličava njegove greške, s obzirom na to da je sve što niži funkcioneri učine navodno poteklo od njega, tako da uloga prevaranta može da se nametne bilo kome.

⁸⁹ To da je uvek Hitler a ne Himler ili Borman ili Gebels predlagao istinski radikalne mere, da su one uvek bile radikalnije od predloga njegove neposredne okoline, da je čak i Himler bio užasnut kada mu je povereno konačno rešavanje jevrejskog pitanja sada je dokazano na osnovu bezbrojnih izvora. A više niko ne veruje ni u bajku da je Staljin bio mnogo umereniji od levičarskih frakcija boljševičke partije. Utoliko je važnije upamtiti da totalitarne vođe uvek pokušavaju da na spoljni svet ostave utisak umerenosti i da se njihova prava uloga naime, da po svaku cenu obezbede napredovanje pokreta, a po mogućstvu i da ubrzaju njegovo kretanje brižljivo skriva (v. npr. belešku admirala Ericha Raedera *My Relationship to Adolf Hitler and to the Party* u: *Nazi Conspiracy*, VIII, 707ff: Kada bi se pojavile vesti ili glasine o radikalnim merama Partije i Gestapoa, po Firerovom ponašanju moglo se pomisliti da takve mere on sigurno nije naredio... Tokom sledećih godina došao sam do zaključka da je upravo Firer uvek naginjao mnogo radikalnijim rešenjima, ali da to nije pokazivao u javnosti.

U unutarpartijskoj borbi koja je prethodila njegovom usponu ka apsolutnoj vlasti, Staljin se uvek trudio da se postavi kao čovek zlatne sredine (upor. Deutscher, *op. cit.*, p. 295ff) i nikada se nije u potpunosti odrekao ove uloge, mada je zapravo sve drugo samo ne čovek od kompromisa. Kada ga je, na primer, 1936. jedan strani novinar pitao o svetskoj revoluciji kao cilju pokreta, odgovorio je: Nikada nismo imali takve planove i namere... To je posledica nesporazuma... komičnog nesporazuma, ili pre tragikomičnog (Deutscher, *op. cit.*, p. 422).

Totalitarni pokreti često su nazivani javnim tajnim društvima.⁹⁰ Zaista, ma kako malo znali o sociološkoj strukturi i novijoj istoriji tajnih društava, struktura totalitarnih pokreta po nekim svojim osobinama najviše i podseća na njih – ne možemo je uporediti sa tradicionalnim partijama i njihovim frakcijama.⁹¹ I tajna društva stvaraju hijerarhiju prema stepenu posvećenosti, regulišu živote svojih članova prema tajnoj i fiktivnoj pretpostavci po kojoj sve izgleda kao da je u stvari nešto drugo, usvajaju strategiju doslednog laganja kako bi zavarali neupućene mase, zahtevaju bespogovornu poslušnost od članova koje na okupu drži pokornost često nepoznatom, ali uvek misteriozom vođi, koji je, opet, okružen, ili se bar smatra da je okružen, malom grupom posvećenika, a ovi su, sa svoje strane, okruženi polu-upućenima, koji obrazuju tampon-zonu prema neprijateljskom profanom svetu.⁹² Od tajnih društava totalitarni pokreti takođe preuzimaju i podelu sveta na zakletu braću s jedne i neodređenu, neartikulisanu masu zakletih neprijatelja s druge strane.⁹³ Takva podela, zano-

⁹⁰ v. Alexandre Koyré, The Political Function of the Modern Lie, u: *Contemporary Jewish Record*, jun 1945.

Hitler, *op. cit.*, tom II, glava IX, potanko raspravlja o tajnim društvima kao uzorima za totalitarne pokrete. Njegova razmatranja dovela su ga do Koareovog zaključka: naime, on prihvata principe tajnih društava, ali ne i njihovu tajnovitost, pa svoje tajno društvo osniva sasvim javno. U vreme pre dolaska na vlast jedva da je bilo ičega što su nacisti dosledno držali u tajnosti. Tek tokom rata, kada se nacistički režim sasvim totalitarizovao a partijsko se rukovodstvo našlo sa svih strana okruženo vojnom hijerarhijom od koje je zbog rata zavisilo, elitnim formacijama je bilo izričito naređeno da sve što je u vezi sa konačnim rešenjem t.j. deportacije i masovna istrebljenja drže u potpunoj tajnosti. U to vreme je i Hitler počeo da se ponaša kao šef zavereničke bande, ali nije propustio da to lično objavi. U razgovoru sa članovima generalštaba maja 1939. Hitler je ustanovio sledeća pravila koja zvuče kao da su preuzeta iz priručnika nekog tajnog društva: 1. Niko ko ne mora da zna i ne treba da zna. 2. Niko ne sme da zna više nego što je neophodno. 3. Niko ne sme da sazna ni trena ranije no što je to potrebno (citirano prema: Heinz Holldack, *Was wirklich geschah*, 1949, p. 378).

⁹¹ Sledeća analiza se drži eseja *Sociology of Secrecy and of Secret Societies* Georga Zimela, objavljeno u: *The American Journal of Sociology*, Vol. XI, br. 4 iz januara 1906; esej je preuzet iz njegove knjige *Soziologie*, Leipzig 1908, čije je delove preveo Kurt H. Wolff i objavio 1950. pod naslovom *The Sociology of Georg Simmel*.

⁹² Upravo zato što niži slojevi društva imaju ulogu posrednika prema pravom središtu tajne, oni dovode do postepenog zgušnjavanja sfere repulzije oko istog, i štite ga mnogo bolje nego što bi to mogli izričiti, radikalni posvećenici ili, pak, ljudi koji uopšte ne pripadaju društvu (*ibid.*, p. 489).

⁹³ Termini zakleta braća, zakleti drugovi, zakleta zajednica i sl. ponavljaju se *ad nauseam* u čitavoj nacističkoj literaturi, delimično i zato što su bili jako privlačni za nemačku omladinu, još uvek zadojenu idejama romantizma. Uglavnom je Himler upotrebljavao ove termine u mnogo određenijem smislu, uveo ih je u glavnu parolu SS-a (Tako mi nastupamo i ukorak marširamo ka dalekoj budućnosti, poštujući nepromenljive zakone, kao nacionalsocijalistički red nordijske rase i kao zakleta zajednica njenih plemena [*Sippen*]; v. D Alquen, *op. cit.*) i potencirao apsolutnu netrpeljivost prema ostalima (upor. Simmel, *op. cit.*, str 489): Jer kada masa od jedne do jedne i po milijarde [sic!] ljudi stane protiv nas, germanskog naroda... (v. Himlerov govor na sastanku sa generalima SS-a u Poznanju, 4. oktobra 1943, u: *Nazi Conspiracy*, IV, 558).

vana na apsolutnoj netrpeljivosti prema ostatku sveta, veoma se razlikuje od težnji običnih partija da ljude dele prosto na one koji im pripadaju i one koji im ne pripadaju. Partije i udruženja otvorenog tipa uopšte neprijateljima smatraju samo one koji im se eksplicitno suprotstave, dok se tajna društva drže principa po kom je isključen svako ko im se izričito ne priključi.⁹⁴ Čini se da je ovaj ezoterični princip u potpunosti neprimeren masovnim organizacijama; pa ipak, nacisti su svojim članovima davali makar psihološki ekvivalent onog inicijalnog obreda tajnih društava time što su, umesto da Jevrejima prosto zabrane pristup u partiju, od članova tražili dokaz o nejevrejskom poreklu i organizovali komplikovanu mašineriju koja rasvetljava najtamnije korene nekih osamdeset miliona Nemaca. Sve je to, naravno, bilo komedija, i to skupa, kada osamdeset miliona Nemaca krene da traga za jevrejskim precima; a ipak je svako iz tog ispitivanja izlazio sa osećanjem da pripada nekoj grupi posvećenih koji stoje naspram imaginarnog mnoštva nepoželjnih. Isti metod koristi i boljševički pokret, koji putem periodičnih čistki u partiji u svakom ko nije isključen budi potrebu da se uključi.

Možda najupadljivija sličnost između tajnih društava i totalitarnih pokreta jeste uloga rituala. Marševi po Crvenom trgu u Moskvi karakteristični su koliko i pompezne ceremonije partijskih zasedanja u Nirnbergu. U središtu nacističkog rituala bio je takozvani krvavi steg, a u središtu boljševičkog Lenjinovo mumificirano telo i jedno i drugo u ceremoniju unose snažan element idolopoklonstva. Takva idolatrija teško da se može shvatiti kao dokaz pseudoreligijskih ili jeretičkih tendencija, kako se ponekad tvrdi. Idoli su puki organizacioni trik, poznat iz obreda tajnih društava, koja su takođe umela da pomoću zastrašujućih simbola pobude strahopoštovanje i iznude konspirativnost svojih članova. Očigledno je da ljude čvršće na okupu drži zajedničko iskustvo tajnog rituala nego upućenost u samu tajnu: to što je tajna totalitarnih pokreta izneta na svetlost dana ne mora nužno da promeni prirodu iskustva.⁹⁵

Ove sličnosti, naravno, nisu slučajne; one se ne mogu objasniti prosto činjenicom da su i Hitler i Staljin pre no što su postali totalitarne vođe bili

⁹⁴ Simmel, *op. cit.*, p. 490. Ovaj, kao i mnoge druge principe, nacisti su prihvatili pošto su brižljivo proučili *Protokole sionskih mudraca*. Hitler je još 1922. rekao: [Gospoda sa desnice] još nikako ne shvataju da nije potrebno biti neprijatelj Jevreja pa da čovek jednog dana... dospe na vešala... sasvim je dovoljno... i da se ne bude Jevrejin: i to vam garantuje vešala (*Hitler's Speeches*, p. 12). U to vreme niko nije mogao da pretpostavi da ova vrsta propagande u stvari znači: jednog dana čovek neće morati da bude naš neprijatelj da bi dospo na vešala, biće sasvim dovoljno da bude Jevrejin, ili, konačno, pripadnik nekog drugog naroda, pa da ga neka lekarska komisija proglasi rasno nepodobnim. Himler je verovao i propovedao da čitav SS treba da se zasniva na principu iskrenosti, uljudnosti, lojalnosti i drugarstva prema pripadnicima naše krvi, i ni prema kome drugom (*op. cit.*, *loc. cit.*).

⁹⁵ v. Simmel, *op. cit.*, pp. 480-481.

pripadnici modernih tajnih društava (Hitler tajne službe Rajhsvera, a Staljin zavereničkog aparata Partije boljševika), već su u izvesnoj meri prirodna posledica zavereničke fikcije totalitarnih pokreta, čije su organizacije navodno osnovane da bi se suprotstavile tajnim društvima tajnim društvima Jevreja ili zavereničkim udruženjima trockista. Kod totalitarnih organizacija zapravo je mnogo zanimljivije to što one mogu da se posluže mnogim organizacionim trikovima tajnih društava, a da pri tom čak i ne pokušaju da svoj cilj zadrže u tajnosti. To da nacisti žele da osvoje svet, da deportuju pripadnike drugih rasa i da istrebe one sa inferiornim genetskim nasleđem, ili da boljševici rade za svetsku revoluciju, nikada nije bila tajna, naprotiv: ovi ciljevi su uvek bili sastavni deo propagande. Drugim rečima, totalitarni pokreti oponašaju sve parafernacije tajnih društava, ali ih lišavaju jedine stvari koja bi njihove metode mogla da opravda, ili je bar u te svrhe bila zamišljena: potrebe da se sačuva tajna.

U ovom, kao i u mnogom drugom pogledu, nacizam i boljševizam sa veoma različitih istorijskih polazišta stižu do istog organizacionog rezultata. Nacisti su počeli sa fikcijom zavere i organizovali su se, manje ili više svesno, po uzoru na tajno društvo Sionskih mudraca, dok su boljševici došli iz revolucionarne partije čiji je cilj bila jednopartijska diktatura i prošli kroz fazu u kojoj je partija bila sasvim po strani i iznad svega, do trenutka kada se Politbiro partije odvojio i stajao sasvim po strani i iznad svega;⁹⁶ konačno je Staljin ovoj strukturi partije nametnuo rigidna totalitarna pravila njenog zavereničkog sektora i tek tada otkrio potrebu za fikcijom o svetskoj zaveri, jer je jedino tako gvozdена disciplina tajnog društva mogla da se održi i unutar masovne organizacije. Razvoj nacionalso-cijalističke partije možda je logičniji, dosledniji, ali istorija SKP(b) bolje ilustruje suštinski fiktivnu prirodu totalitarizma, baš zato što fiktivne globalne zavere, protiv kojih i u skladu sa kojima je boljševička zavera navodno organizovana, nisu bile ideološki utvrđene. One su se stalno menjale od trockista preko 300 porodica, pa do raznih imperijalizama, a nedavno do kosmopolitizma bez korena i prilagođavale se trenutnim potrebama; pa ipak, ni u jednom trenutku i ni pod kojim okolnostima boljševizam nije mogao da prođe bez neke takve fikcije.

Sredstvo kojim je Staljin rusku jednopartijsku diktaturu pretvorio u totalitaran režim, a revolucionarne komunističke partije širom sveta u totalitarne pokrete, bilo je likvidiranje frakcija, ukidanje unutarpartijske demokratije i pretvaranje nacionalnih komunističkih partija u ogranke Kominterne, čije je sedište u Moskvi. Tajna društva uopšte, a posebno zaverenički aparat revolucionarnih partija, oduvek je odlikovalo odsustvo frakcija, suzbijanje različitog mišljenja i apsolutna centralizacija uprav-

⁹⁶ Souvarine, *op. cit.*, p. 319, citira jednu Buharinovu formulaciju.

ljanja. Sve ove mere imaju očigledno utilitarnu nameru da zaštite članove od proganjanja, a društvo od izdaje; potpuna odanost, koja se traži od svakog člana, i apsolutna moć u vladarevim rukama bile su samo neizbežni nus-proizvodi praktičnih potreba. No, problem je u tome što zaverenici, razume se, smatraju da su najefikasniji metodi u politici uopšte metodi zavereničkih društava; ako se oni mogu primenjivati javno i uz angažovanje čitavog aparata nasilja jedne nacije, mogućnosti za akumuliranje moći postaju apsolutno neograničene.⁹⁷ Unutar partije, dok god ona funkcioniše kao celina, zaverenički aparat ima ulogu koja se donekle može uporediti sa ulogom vojske unutar celovite političke zajednice: mada se pravila ponašanja vojske radikalno razlikuju od onih koja važe u građanskoj sferi, ona građanskom društvu služi, ona mu je podređena i pod njegovom je kontrolom. Kao što opasnost od vojne diktature raste kad vojska prestane da služi civilnim gospodarima i poželi da preuzme politiku civilne zajednice, tako i opasnost od totalitarizma raste kad se zaverenički aparat revolucionarne partije otrgne kontroli partije i počne da stremi preuzimanju vodstva. Upravo to se dogodilo komunističkim partijama za vreme Staljinova. Staljinovi metodi tipični su za čoveka koji je došao iz zavereničkog aparata: velika pažnja koju je poklanjao detaljima, naglašavanje kadrovske faktora u politici, bezobzirno korišćenje i likvidiranje drugova i prijatelja. Glavnu podršku posle Lenjinove smrti pružila mu je tajna policija,⁹⁸ koja je u to vreme već postala jedan od najvažnijih i najmoćnijih sektora partije.⁹⁹ Zato je bilo prirodno što se Čeka priklonila predstavniku zavereničkog sektora, čoveku koji je nju već smatrao nekom vrstom tajnog društva, te je stoga bilo verovatno da će sačuvati i proširiti njene privilegije.

Pobeda zavereničkog sektora nad svim drugim sektorima komunističke partije, međutim, tek je prvi korak u pretvaranju partije u totalitarni pokret. Nije dovoljno što su tajna policija u Rusiji, kao i njeni agenti u komunističkim partijama u inostranstvu, unutar pokreta imali istu ulogu kao i paravojne formacije od kojih su nacisti načinili elitne jedinice: same par-

⁹⁷ Souvarine, *op. cit.*, p. 113, pominje da su Staljinova oduvek impresionirali ljudi koji bi niotkuda iznedrili neku aferu. On je politiku smatrao aferom koja zahteva spretnost.

⁹⁸ U unutarpartijskim borbama tokom dvadesetih godina, kolaborateri GPU-a bili su skoro bez izuzetka fanatični protivnici desnice, a Staljinove pristalice. Razne službe GPU-a bile su u to vreme bastioni staljinističke frakcije (Ciliga, *op. cit.*, p. 48). Souvarine, *op. cit.*, p. 289, tvrdi da je Staljin odmah nastavio policijsku aktivnost koju je započeo tokom građanskog rata i da je bio predstavnik Politbiroa u GPU-u.

⁹⁹ Odmah posle građanskog rata u Rusiji, *Pravda* je tvrdila da je formula sva vlast sovjetima zamenjena parolom sva vlast Čekama ... Kraj oružanih sukoba smanjio je vojnu kontrolu..., ali je ostavio razgranatu Čeku, koja se usavršila pojednostavljujući svoje operacije (Souvarine, *op. cit.*, p. 251).

tije je valjalo transformisati kako bi vlast tajne policije ostala stabilna. Tako je u Rusiji likvidiranje frakcija i unutarpartijske demokratije bilo praćeno učlanjenjem velikih, politički neobrazovanih i neutralnih masa u partiju, politika koju su ubrzo prihvatile i komunističke partije u inostranstvu, a koju je inicirala politika Narodnog fronta.

Nacistički totalitarizam počeo je kao masovna organizacija u kojoj su elitne formacije tek postepeno dobijale na značaju, dok su boljševici počeli kao elitna formacija, a mase su organizovali naknadno. Rezultat je u oba slučaja bio isti. Nacisti su, uz to, zahvaljujući svojoj vojnoj tradiciji i predrasudama, elitne formacije isprva organizovali po uzoru na vojsku, dok su boljševici vrhovnu vlast od početka poverili tajnoj policiji. No, posle nekoliko godina i ova razlika se izgubila: šef SS-a postao je šef tajne policije, a formacije SS-a su se postepeno pretapale u Gestapo i zamenjivale njegovo ranije osoblje, mada su i njega već činili provereni nacisti.¹⁰⁰

Zbog ove suštinske sličnosti između organizacije tajnog, zavereničkog društva i organizacije tajne policije, osnovane da se protiv njega bori, totalitarni režimi, zasnovani na fikciji o svetskoj zaveri, ali sa vladavinom nad čitavim svetom kao ciljem, konačno svu vlast koncentrišu u rukama policije. Pre dolaska na vlast, međutim, javna tajna društva nude druge organizacione prednosti. Iako počivaju na očiglednoj protivrečnosti između masovne organizacije i ekskluzivnog društva, kome se jedinom može poveriti da čuva tajnu, tajna i zaverenička društva su, zahvaljujući svojoj strukturi, kadra da dihotomiju totalitarne ideologije između pokreta i ostatka sveta, dihotomiju koja počiva na slepoj, neselektivnoj mržnji masa prema svemu što postoji, pretvore u organizacioni princip. Ako neka organizacija funkcioniše u skladu sa principom da je isključen svako ko se ne uključi, da je protiv mene svako ko nije za mene, svet u celini gubi sve nijanse, svu šarolikost i pluralizam – no, oni su ionako počeli da zbuduju i opterećuju mase koje su izgubile svoje mesto i orijentaciju u tom svetu.¹⁰¹ Ono što je njih kod nepokolebljive lojalnosti svojstvene pripadnicima tajnih društava privlačilo nije bila toliko tajna koliko podela na Nas i

¹⁰⁰ Gestapo je osnovao Gering 1933. godine; Himler je 1934. bio postavljen za šefa Gestapoa i odmah je počeo da sprovodi kadrovske promene, dovodeći ljude iz SS-a; na kraju rata, 75% agenata Gestapoa bili su pripadnici SS-a. Treba takode imati u vidu da su jedinice SS-a bile posebno kvalifikovane za ovaj posao, budući da ih je Himler još pre dolaska NSDAP-a na vlast obučio da špijuniraju članove partije (Heiden, *op. cit.*, p. 308). Za istoriju Gestapoa v. Giles, *op. cit.*, i *Nazi Conspiracy*, II, glava XII.

¹⁰¹ Verovatno jedna od najvećih ideoloških grešaka Rozenbergovih, koji je pao u Firerovu nemilost i izgubio uticaj u pokretu u korist ljudi poput Himlera, Bormana, pa čak i Štrajhera, bila je to što njegovo delo *Mit dvadesetog veka* priznaje određeni rasni pluralizam iz kog su samo Jevreji isključeni. On se tako oglašava o princip da je automatski isključen svako (u ovom slučaju masa čovečanstva) ko nije izričito uključen (a to su germanski narodi); upor. primedbu 87.

sve ostale. Takva podela može da se održi ako se preuzme organizaciona struktura tajnog društva, koja u isto vreme mora da se liši njene racionalne svrhe, naime čuvanja tajne. Isto tako nije važno ni da li je koren ove težnje zaverenička ideologija, kao u slučaju nacista, ili parazitsko uvećavanje zavereničkog aparata revolucionarne partije, kao u slučaju boljševika. Zahtev inherentan totalitarnoj organizaciji glasi da sve što je van pokreta treba da odumre ; u drastičnim razmerama ovaj zahtev ostvaren je u surovim prilikama totalitarne vlasti, ali se on masama, koje od raspada i dezorijentisanosti beže pod fiktivno okrilje pokreta, čini uverljivim čak i pre dolaska pokreta na vlast.

Totalitarni pokreti su nebrojeno puta dokazali da mogu da računaju na istu onu bezrezervnu odanost koja je bila prerogativ tajnih i zavereničkih društava.¹⁰² Potpuno odsustvo otpora u dobro obučanim i naoružanim jedinicama kakva je SA bio u trenutku ubistva voljenog vođe, Rema, i stotine bliskih drugova čudan je fenomen. U tom trenutku je Rajhsver verovatno stajao iza Rema, a ne iza Hitlera. No ovi incidenti unutar nacističkog pokreta tada su već bili bačeni u zasenak sve češćim spektaklima samoopuštivanja dobrovoljnih kriminalaca u boljševičkim partijama. Sudenja zasnovana na apsurdnim priznanjima postala su deo rituala koji je za partiju bio od vitalnog značaja, a za spoljni svet nerazumljiv. Ma kako danas pripremali žrtve za suđenja, ovaj obred verovatno vodi poreklo od istinitih priznanja stare boljševičke garde iz 1936: još mnogo pre Moskovskih suđenja ljudi su svoje smrtno presude prihvatili sa najvećim spokojem, što je posebno među pripadnicima Čeke bilo često.¹⁰³ Dok god pokret postoji, njegova specifična organizacija omogućava da bar elitne formacije ne mogu da zamisle život mimo njega, tako da se ljudi, čak i kad su osuđeni na smrt, osećaju superiornim u odnosu na ostatak običnog sveta. A kako je ekskluzivni cilj ove organizacije oduvek bio da zavarava spoljni svet, da se bori protiv njega i da ga konačno osvoji, njeni pripadnici spremni su i životima da plate, samo ako će to pomoći da se spoljni svet još jednom izigra.¹⁰⁴

No, glavno dostignuće koje masovne organizacije preuzimaju od organizacione strukture i moralnih normi tajnih zavereničkih društava uopšte i nije inherentna garancija bezuslovnog pripadanja i lojalnosti, niti je to

¹⁰² Simmel, *op. cit.*, p. 492, nabroja tajna kriminalna društva u kojima članovi dobrovoljno biraju jednog šefa kome su od tad pa nadalje poslušni bez kritike i bez ikakve rezerve.

¹⁰³ Ciliga, *op. cit.*, pp. 96-97. On takode opisuje kako su dvadesetih godina čak i obični osuđenici na smrt u zatvorima GPU-a u Lenjingradu dozvoljavali sebi da na streljanje izlaze bez reči, bez povika pobune protiv vlasti koja ih je osudila na smrt (p. 183).

¹⁰⁴ Ciliga navodi kako su osuđeni članovi partije mislili da ako ova streljanja spasavaju birokratsku diktaturu kao celinu, ako mogu da umire (ili pre zbune) pobunjeno seljaštvo, žrtva njihovih života neće biti uzaludna (*op. cit.*, pp. 96-97).

manifestacija neosporne netrpeljivosti spram spoljnog sveta, već njihova nenadmašna sposobnost da stalnim lažima stvore i očuvaju svoj fiktivni svet. Čitava hijerarhijska struktura totalitarnih pokreta, od naivnih simpatizera do članova partije, elitnih formacija, uskog kruga oko Vođe, pa i Vođe samog, može se opisati kao čudno promenljiva mešavina lakovernosti i cinizma sa kojom svaki član, u zavisnosti od ranga i položaja unutar pokreta, treba da reaguje na promenljive laži funkcionerâ i na nepromenljivu ideološku fikciju u središtu pokreta.

Pre nego što se prenela na mase, mešavina lakovernosti i cinizma bila je istaknuta odlika mentaliteta gomile. U nestalnom, nerazumljivom svetu, mase su došle do tačke na kojoj bi bile u stanju da u isto vreme veruju u sve i da ne veruju ni u šta, da misle da je sve moguće i da ništa nije istina. Sama ova mešavina već je dovoljno čudna, zato što je razbila iluziju da su lakovernosti sklone bezazlene duše, a da je cinizam porok superiornih i rafiniranih umova. Masovna propaganda otkrila je da je njena publika u svako doba spremna da poveruje u najgore, ma kako apsurdno ono bilo, i da se neće žaliti mnogo ni kada je obmanu, zato što ionako misli da je svaka izjava laž. Totalitarne vođe zasnivaju svoju propagandu na ispravnoj psihološkoj pretpostavci da, u takvim uslovima, ljude mogu naterati da jednog dana poveruju i u najneverovatnije bajke, a da ipak mogu da budu sigurni da će mase, ako sledećeg dana dobiju nepobitan dokaz da su te tvrdnje lažne, potražiti utočište u cinizmu; umesto da se okrenu od vođe koji ih je slagao, mase će se vajakati da su od početka znale da je ta tvrdnja bila laž, a vođi će se diviti zbog njegove izvanredne taktike.

Ono što je u početku bila dokazana reakcija masa, postalo je hijerarhijski princip za njihovo organizovanje. Mešavina lakovernosti i cinizma javlja se na svim nivoima totalitarnih pokreta: što je viši nivo, tim više cinizam odnosi prevagu nad lakovernošću. Svi nivoi, od simpatizera do vođe, čvrsto veruju da je politika prljava igra i da prva zapovest pokreta glasi: Vođa je uvek u pravu, a ona je neophodna zbog svetske politike, t.j. (belo)svetske prevare, kao što je vojna disciplina neophodna za rat.¹⁰⁵

Mašinerija koja stvara, organizuje i širi monstruozne neistine totalitarnih pokreta zavisi, sa svoje strane, od položaja Vođe. Osim propagandne tvrdnje da se svi događaji naučno mogu predskazati u skladu sa zakonima prirode ili ekonomije, totalitarne organizacije koriste se i jedinstvenim položajem jednog čoveka koji ima monopol na ovo znanje i čija je najvažnija osobina to što je uvek u pravu i što će uvek biti u pravu.¹⁰⁶ Za pripad-

¹⁰⁵ Karakteristična je Gebelsova predstava o ulozi diplomatije: Nema sumnje da je najbolje da diplomate budu neinformisane o pozadini politike... Iskrenost u igranju uloge mirotvorca ponekad je najuverljiviji argument u prilog njihovoj političkoj verodostojnosti (*op. cit.*, p. 87).

¹⁰⁶ Rudolf Hes u govoru na radiju 1934. (*Nazi Conspiracy*, I, 193).

nika totalitarnog pokreta ovo saznanje nema nikakve veze sa istinom, niti to što je vođa uvek u pravu ima ikakve veze sa objektivnom istinitošću njegovih tvrdnji koju ne mogu da opovrgnu činjenice, već samo budući uspeh ili neuspeh. Vođa jeste uvek u pravu, a kako su njegova dela usmerena na vremena koji dolaze, konačni dokaz pomera se s onu stranu iskustva njegovih savremenika.¹⁰⁷

Jedina grupa koja bi trebalo da doslovce veruje Vođinim rečima jesu simpatizeri, čije poverenje okružuje pokret atmosferom iskrenosti i prostodušnosti, a Vođi pomaže da ispuni jednu polovinu zadatka, naime da pobudi poverenje spoljnog sveta u pokret. Članovi partije, pak, nikada ne veruju zvaničnim izjavama, niti treba da im veruju, jer im totalitarna propaganda laska da imaju onu višu inteligenciju koja ih i izdvaja od netotalitarnog spoljnog sveta, koji oni, opet, znaju samo preko nenormalne lakovernosti simpatizera. Jedino su simpatizeri verovali Hitleru kada je položio svoju čuvenu zakletvu pred Vrhovnim sudom Vajmarske republike; pripadnici pokreta vrlo su dobro znali da laže, a verovali su mu više nego ikad zato što je očigledno bio u stanju da prevari i javno mnjenje i vlasti. Kada je kasnije Hitler ponovio ovu predstavu pred celim svetom, kada se kleo da ima najbolje namere, a u isto vreme najotvorenije pripremao zločine, poštovanje koje je nacistički pokret uživao bilo je, naravno, neizmerno. Slično tome su i simpatizeri boljševika verovali u raspuštanje Kominterne, isto kao što su neorganizovane mase ruskog naroda i simpatizeri u inostranstvu Staljinove prodemokratske tvrdnje tokom rata uzele zdravo za gotovo. Članovi partije bili su jasno upozoreni da ne nasedaju na taktičke manevre, nego da poštuju Vođinu oštroumnost u zavaravanju saveznika.¹⁰⁸

Bez organizacione podele pokreta na elitne formacije, članove i simpatizere, Vođine laži ne bi imale nikakav efekat. S obzirom na to da stvarnost stalno pobija Vođine laži, cinizam, stepenovan u hijerarhiji mržnje, neophodan je koliko i obična lakovernost. Naime, simpatizeri u frontovima preziru potpuno odsustvo upućenosti svojih sugrađana, članovi partije preziru simpatizere zbog lakovernosti i nedovoljne radikalnosti, elitne formacije preziru članove partije iz sličnih razloga, a unutar elitnih formacija slična hijerarhija mržnje prati osnivanje i razvoj svakog novog sloja.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Verner Best, *op. cit.*, objašnjava: Da li vlast donosi prave zakone... više nije pitanje samih zakona, nego pitanje sudbine. Jer će zloupotrebe... pre nego Državni sud, svakako kazniti sudbina, i to nesrećom, svrgavanjem s vlasti i propašću, zbog oglušavanja o zakone života (prevod citiran prema: *Nazi Conspiracy*, IV, 490).

¹⁰⁸ v. Kravchenko, *op. cit.*, p. 422: Nijedan dobro indoktrinirani komunist nije verovao da Partija laže kada u javnosti afirmiše jednu politiku, a u privatnom životu sasvim suprotnu.

¹⁰⁹ Nacionalsocijalista prezire običnog Nemca, pripadnik SA-a ostale nacionalsocijaliste, a pripadnik SS-a pripadnika SA-a (Heiden, *op. cit.*, p. 308).

Zahvaljujući ovom sistemu, lakovernost simpatizera čini laži verodostojnijima i za spoljni svet, dok u isto vreme stepenovani cinizam članova partije i elitnih formacija otklanja opasnost da će Vođu težina njegove sopstvene propagande ikada prinuditi da ostvari obećanja ili da zaista postane častan čovek. Spoljni svet najviše poteškoća u ophođenju sa totalitarnim sistemima ima zato što ignoriše ovaj sistem, pa misli da će, s jedne strane, grozota totalitarnih laži sama sebi naškoditi, i da će, s druge strane, moći Vođu da uhvati za reč i natera ga da, bez obzira na prvobitne namere, ispuni data obećanja. Totalitarni sistem je, na žalost, otporan na takve normalne zaključke; njegova ingenioznost počiva upravo na eliminisanju stvarnosti koja ili raskrinkava lažljivca ili ga prisiljava da ispuni što je obećao.

Članovi ne veruju u tvrdnje za javnu upotrebu, ali zato tim vatrenije veruju u poznate ideološke klišeje i paušalna tumačenja prošlosti i budućnosti, koje su totalitarni pokreti preuzeli od ideologija devetnaestog veka i pretvorili ih, uz pomoć organizacije, u intaktnu stvarnost. Ovi ideološki elementi u koje su mase konačno ionako poverovale, mada prilično nejasno i apstraktno, pretvorili su se u konkretne laži sveobuhvatne prirode (od pseudonaučne teorije o rasama postala je svetska vladavina Jevreja, a od opšte teorije klasa zavera *Wall Street-a*) i uklopili se u opštu shemu prema kojoj oni odumirući izumiruće klase kapitalističkih zemalja ili dekadentne nacije stoje na putu pokretu. Za razliku od taktičkih laži pokreta, koje se menjaju bukvalno iz dana u dan, u ove ideološke laži treba verovati kao u svete, neosporne istine. Njih okružuje brižljivo razrađen sistem naučnih dokaza koji ne moraju da budu uverljivi za one sasvim neupućene, ali su još uvek privlačni za određenu vulgarizovanu znatiželju zato što dokazuju inferiornost Jevreja ili bedu ljudi koji žive u kapitalističkom sistemu.

Elitne formacije se od običnih članova partije razlikuju po tome što im takvi dokazi nisu potrebni; od njih se, štaviše, i ne očekuje da veruju u doslovnju istinitost ideoloških klišeja. Ovi su stvoreni da bi se udovoljilo želji masa za istinom; po insistiranju na objašnjenju i dokazima, mase još uvek imaju mnogo toga zajedničkog sa normalnim svetom. Elita se ne sastoji od ideologâ; cilj čitavog vaspitavanja njenih pripadnika jeste da se ukine njihova sposobnost da razlikuju istinu od neistine, stvarnost od fikcije. Oni su superiorni zato što su u stanju da u trenu prozru pravu nameru iza svake izjave. Za razliku od običnih članova, kojima čovek, na primer, prvo mora da dokaže da su Jevreji inferiorna rasa da bi od njih mogao da zatraži da poubijaju Jevreje, elitne formacije razumeju da tvrdnja o inferiornosti svih Jevreja *znači* da sve Jevreje treba poubijati; kada im se kaže da samo Moskva ima podzemnu železnicu, oni znaju da ova tvrdnja zapravo *znači* da sve ostale podzemne železnice treba uništiti, i nimalo se neće iznenaditi kada otkriju podzemnu železnicu u Parizu. Stravičan šok koji je

Crvena armija pretrpela dok je osvajala Evropu mogao je da se izleći samo koncentracionim logorima i izgnanstvom većeg dela vojnika iz osvajačkih jedinica; ali policijske formacije koje su pratile Armiju bile su pripremljene na taj šok, i to ne drugačijim i tačnijim informacijama ne postoji u sovjetskoj Rusiji tajna škola za obuku koja odaje prave činjenice o životu u inostranstvu nego prosto opštim treningom u potpunom preziranju svih činjenica i celokupne stvarnosti.

Ovakav mentalitet elite nije isto što i mentalitet masa, nije puka posledica društvene iskorenjenosti, ekonomske propasti i političke anarhije; taj mentalitet se mora brižljivo pripremati i kultivisati, i on predstavlja mnogo važniji, mada manje vidljiv deo programa škola za totalitarne funkcionere (nacističkih *Ordensburgen* za SS-ovce i boljševičkih centara za obuku agenta Kominterne) nego što je to rasna indoktrinacija ili tehnika građanskog rata. Bez elite i njene veštački stvorene nesposobnosti da činjenice shvati kao činjenice, da razlikuje istinu od neistine, pokret ne bi mogao da počne da ostvaruje svoju fikciju. Totalitarna elita ni za trenutak ne razmišlja o svetu onakvom kakav on jeste i nikada ne poredi laži sa stvarnošću. Zato njena najcenjenija osobina i mora biti odanost Vođi, koji, kao amajlija, garantuje konačnu pobedu laži i fikcije nad istinom i stvarnošću.

Najviši sloj u organizaciji totalitarnih pokreta je onaj uski krug oko Vođe. To može da bude institucija, kao boljševički Politbiro, ili promenljiva grupa ljudi koji ne moraju da imaju neku određenu funkciju, kao Hitlerova orbita. Za njih su ideološki klišeji samo sredstva pomoću kojih se organizuju mase, i oni ne osećaju grižu savesti kada te klišeje menjaju prema potrebama, ne bi li sačuvali organizacioni princip. Glavna Himlerova zasluga sastoji se u tome što je, reorganizujući SS, pronašao veoma jednostavan metod da aktivno reši problem krvi, odnosno da članove elite bira prema krvi i priprema ih da nemilosrdno nastave rasnu borbu protiv svakoga ko ne može da dokaže svoje arijevsko poreklo unazad do 1750, ko je niži od 170cm (znam da ljudi koji su postigli određenu visinu sigurno u izvesnom stepenu poseduju željeni kvalitet krvi) ili nema plave oči i plavu kosu.¹¹⁰ Značaj ovog rasizma u akciji je u tome što oslobađa organizaciju skoro svih konkretnih učenja ma koje rasne nauke, oslobađa je, dakle, i antisemitizma u meri u kojoj je on uopšte i bio specifična doktrina o prirodi i ulozi Jevreja, doktrina koja bi njihovim istrebljenjem postala izlišna.¹¹¹ Čim je elitu izabrala rasna komisija i podvrgla je po-

¹¹⁰ Himler je kandidate za SS u početku birao na osnovu fotografija. Potom bi Rasna komisija SS-a, pred kojom je kandidat morao lično da se pojavi, odobrila ili odbila njegov rasni izgled (v. Himmler, *Organization and Obligation of the SS and the Police*, *Nazi Conspiracy*, IV, 616ff).

¹¹¹ Himler je itekako bio svestan činjenice da je jedno od njegovih najvažnijih i najdalekosežnijih dostignuća bilo pretvaranje rasnog pitanja iz negativne doktrine, zasnovane

sebnim zakonima o braku,¹¹² rasizam je postao bezbedan i nezavisan od naučnosti propagande, dok su se na drugom kraju i pod nadležnošću ove rasne elite osnivali koncentracioni logori radi uspešnijeg dokazivanja zakonâ nasleđa i rase.¹¹³ Zahvaljujući snazi ove žive organizacije, nacisti su mogli da se odreknu dogmatizma i da se sprijatelje sa semitskim narodima, na primer Arapima, ili da sklope savez sa samim predstavnicima Žute napasti, sa Japancima. Stvarnost rasnog društva, stvaranje elite navodno izabrane po rasnom kriterijumu, mogla je bolje da zaštiti doktrinu rasizma nego najbolji naučni ili pseudo-naučni dokaz.

Boljševički političari pokazuju istu ležernost u ophođenju sa sopstvenim dogmama. Oni su itekako u stanju da iznenadnim savezom sa kapitalističkim zemljama prekinu svekoliklu klasnu borbu, a da ne podriju pouzdanost sopstvenog kadra ili izdaju njihovu veru u klasnu borbu. Kada je princip klasne borbe postao organizaciono sredstvo, kada se on zahvaljujući kadrovima tajne policije u Rusiji i agentima Kominterne u inostranstvu okamenio u beskompromisno neprijateljstvo spram čitavog sveta, boljševička politika postala je neobično slobodna od svih predrasuda.

Upravo ova nevezanost za sadržaj sopstvene ideologije karakteriše i najviši red totalitarne hijerarhije. Ovi ljudi sve i svakoga posmatraju sa stovišta organizacije, a to uključuje i Vođu, koji za njih nije ni amajlija ni nepogrešiv, već jednostavno posledica ovog tipa organizacije; on je pokretu potreban ne kao ličnost, nego kao funkcija. No, za razliku od despotija, gde često vlada klika, a despot igra reprezentativnu ulogu marionetskog vladara, totalitarne vođe su slobodne da čine sve što im je volja i mogu da računaju na odanost svoje orbite čak i kada se reše da ubiju njene pripadnike.

Više tehnički razlog za ovu samoubilačku odanost je to što nasleđivanje vrhovnog položaja nije regulisano nikakvim zakonom o nasledstvu ili bilo

na paušalnom antisemitizmu, u organizacioni zadatak za organizovanje SS-a (*Der Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei*, za internu upotrebu, bez datuma). Tako je rasno pitanje po prvi put postalo suštinsko, daleko prevazilazeći negativnu doktrinu koja je u osnovi prirodne mržnje prema Jevrejima. Firerova revolucionarna ideja dobila je transfuziju sveže, tople krvi (*Der Weg der SS. Der Reichsführer SS, SS-Hauptamt-Schulungsamt*; na omotu piše nije za objavljivanje, bez datuma, p. 25).

¹¹² Čim je izabran za šefa SS-a 1929. godine, Himler je uveo princip rasne selekcije, doneo posebne zakone o braku, i naglasio: SS vrlo dobro zna da je ova naredba veoma značajna. Poruga, sprdnje i nesporazumi uopšte nas se ne tiču; budućnost je naša (citirano prema: D Alquen, *op. cit.*). Četnaest godina kasnije, u govoru u Harkovu, Himler je još jednom podsetio vođe SS-a da smo mi prvi koji su zaista aktivno rešili problem krvi... a pod problemom krvi mi, naravno, ne podrazumevamo antisemitizam. Antisemitizam je isto što i istrebljivanje vašiju. Oslobođanje od vašij nije pitanje ideologije. To je pitanje čistoće... Ali nas pitanje krvi podseća na našu sopstvenu vrednost, podseća nas šta je zapravo osnov koji drži nemački narod na okupu.

¹¹³ Himmler, *op. cit.*, u: *Nazi Conspiracy*, IV, 616ff.

kojim drugim zakonom. Uspešna dvorska revolucija bi po pokret u celini imala posledice katastrofalne koliko i vojni poraz. U prirodi je pokreta da se, kad Voda jednom preuzme dužnost, čitava organizacija tako apsolutno identifikuje s njim da bi svako priznavanje greške ili udaljavanje sa tog položaja razbilo čaroliju nepogrešivosti koja okružuje Vođinu funkciju i osudilo na propast sve one koji su bili povezani sa pokretom. Osnov čitave strukture nije istinitost Vođinih reči, nego nepogrešivost njegovih dela. Pošto diskusija pretpostavlja pogrešivost, do nje ne sme da dođe, jer bi se tada čitav fiktivni svet totalitarizma raspao u paramparčad, odjednom savladan činjeničnošću stvarnog sveta koju je jedino pokret, a njim Voda nepogrešivo upravlja, mogao da odbije.

Pa ipak, lojalnost ljudi koji ne veruju ni u ideološke klišeje ni u Vođinu nepogrešivost ima i dublje, netehničke razloge. Ove ljude povezuje čvrsta i iskrena vera u čovekovu svemoć. Moralni cinizam, stav da je sve *dozvoljeno*, počiva na čvrstom uverenju da je sve *moгуće*. Tačno je da je ove ljude, inače malobrojne, teško uhvatiti u laži i da oni ne moraju nužno da veruju u rasizam ili ekonomiju, u zaveru Jevreja ili *Wall Street*-a. Ipak, i oni su prevareni, zavedeni svojom uobraženošću, svojim oholim ubeđenjem da je sve moguće i da je sve što postoji samo privremena prepreka koju će nadmoćna organizacija sigurno uništiti. Uvereni da moć organizacije može da uništi moć suštine, kao što dobro organizovana banda može da opljačka nedovoljno čuvano blago, oni stalno potcenjuju suštinsku snagu stabilnih zajednica, a precenjuju pokretačku snagu pokreta. Kako oni, osim toga, zapravo ne veruju da svetska zavera protiv njih zaista postoji, već ovu koriste prosto kao sredstvo za organizovanje, oni ne shvataju da njihova zavera konačno može da dovede do ujedinjenja celog sveta protiv njih.

No, ma kako da se završi iluzija o jačanju čovekove svemoći putem organizacije, unutar pokreta njena praktična posledica je to što Vođina orbita, u slučaju nesporazuma sa njim, nikada nije previše sigurna u svoje stavove, jer iskreno veruje da njihove nesuglasice nisu ni važne, da čak i najluđa politika ima izgleda da uspe ako se dobro organizuje. Suština njihove lojalnosti nije u tome što veruju u Vođinu nepogrešivost, već u tome što su uvereni da svako ko superiornim metodama totalitarne organizacije upravlja instrumentima nasilja može da postane nepogrešiv. Što je totalitarni režim snažniji, veće su njegove šanse da dokaže kako su uspeh i neuspeh relativne kategorije i kako gubitak supstance može da se nadoknadi organizacijom. (Zapanjujuće loše vođenje industrije u sovjetskoj Rusiji dovelo je do atomizacije radničke klase; zbog užasnog ophođenja prema civilnim zatvorenicima na istočnim teritorijama pod nacističkom okupacijom, došlo je do žalosnog gubitka radne snage... ali, ako razmi-

šljamo u generacijama, zbog tog gubitka ne treba žaliti .¹¹⁴) Osim toga, pitanje šta je uspeh a šta neuspeh u totalitarnim uslovima uglavnom zavisi od organizovanja i terorisanja javnog mnjenja. U potpuno fiktivnom svetu, neuspesi se ne moraju beležiti, priznavati i pamtiti. Činjenice postoje samo u netotalitarnom svetu.

¹¹⁴ Himler u govoru u Poznanju, *Nazi Conspiracy*, IV, 558.